

Operasie Savannah: Die “ligte mistyk” wat die apartheidstaat ekonomies geknou het

Kobus du Pisani

Kobus du Pisani, buitengewone professor, navorsingsfokusarea Sosiale Transformasie, Noordwes-Universiteit (Potchefstroomkampus)

Opsomming

Operasie Savannah, die Suid-Afrikaanse Weermag (SAW) se militêre ingryping in Angola (Oktober 1975–Maart 1976), het misluk daarin om die Suid-Afrikaanse regering se politieke oogmerk, naamlik om te verhinder dat die kommunistiesgesinde MPLA (Movimento Popular de Libertação de Angola) die alleenheerskappy oor Angola kry, te verwesenlik. Die regering se hoop op aansienlike Amerikaanse politieke en militêre ondersteuning is verydel. Met die hulp van Sowjetbewapende Kubaanse troepe, het die MPLA die SAW-aanslag afgeweer en die erkende Angolese regering geword.

Operasie Savannah het verreikende militêre, diplomatieke, politieke en ekonomiese gevolge vir die Republiek van Suid-Afrika (RSA) ingehou. Die internasionale gemeenskap het die apartheidstaat se skending van die volkeregterlike beginsel van nie-inmenging in ’n ander staat se huishoudelike aangeleenthede veroordeel. Eerste minister John Vorster se détentebeleid in Suider-Afrika is in die wiele gery. Die SAW se tekortkominge is blootgelê en die beeld van Suid-Afrika as die sterk man van Afrika aangetas. Die South West Africa People’s Organisation (SWAPO) en die African National Congress (ANC) se posisie is versterk en hulle het moed geskep dat apartheid oorwinbaar was.

Hoewel Vorster en sy minister van verdediging, P.W. Botha, skuldig was aan outokratiese besluitneming en die magtiging om Angola binne te val by nabaat ’n ernstige flater was, het hulle daarin geslaag om konserwatiewe wit kiesers te oortuig dat hulle reg opgetree het deur kommunistiese uitbreiding teen te staan. Hulle het deur die denkbild van ’n “totale aanslag” die vrees vir die “kommunistiese” en “terroristiese” bedreiging aangeblaas en hul ondersteuners laat glo dat hulle in ’n stryd om oorlewing gewikkel was. By die stembus het die regerende Nasionale Party (NP) in die 1977-verkieping ’n rekordoorwinning behaal.

Hierdie artikel fokus op die ekonomiese gevolge van Operasie Savannah. Die operasie het baie geld gekos en veroorsaak dat die verdedigingsbegrotings vir 1975/76 en 1976/77 oorskry is. P.W. Botha het die verswakte veiligheidsopset van die RSA ná Operasie Savannah gebruik as 'n hefboom om by die Kabinet te beding vir die drastiese verhoging van die verdedigingsbegroting. Hy wou die SAW se militêre teenwoordigheid op die noordgrens van Suidwes-Afrika versterk. Ook wou hy die militêre vermoë van die SAW opgradeer deur die staande mag te vergroot, die dienspligstelsel uit te brei en die Suid-Afrikaanse krygstuigvervaardigingsbedryf uit te bou.

Die drastiese verhoging in militêre besteding in die res van die apartheids tydperk het geweldige druk op die staatskas geplaas. Sosiale besteding moes ten gunste van verdedigingsbesteding besnoei word. In 'n tydvak toe die Suid-Afrikaanse ekonomie reeds in 'n resessie verkeer het, het oormatige staatsbesteding, waartoe militêre uitgawes 'n aansienlike bydrae gelewer het, die afwaartse spiraal van die Suid-Afrikaanse ekonomie verhaas. Dit het inflasie buite beheer laat toeneem en die betalingsbalans nadelig beïnvloed. Ekonometriese navorsing bevestig dat militêre besteding die Suid-Afrikaanse ekonomie geknou het.

Uiteindelik was die land se ekonomiese verknorsing een van die belangrikste faktore waarom F.W. de Klerk kort na sy bewindsoorname besluit het om met die ANC oor die beëindiging van apartheid te onderhandel. My argument is dus dat die ekonomiese gevolge van Operasie Savannah 'n vername sneller vir die begin van die einde van apartheid was.

Trefwoorde: Angola; apartheidstaat; MPLA; Operasie Savannah; Suid-Afrikaanse Weermag; SWAPO

Abstract

Operation Savannah: The “slight mistake” that economically hurt the apartheid state

Operation Savannah, the South African Defence Force (SADF) military intervention in Angola (October 1975–March 1976), failed to achieve the South African government's political objective of preventing the communist-leaning MPLA (Movimento Popular de Libertação de Angola) from gaining sole control of Angola. The government's hopes for substantial American political and military support for its anticommunist campaign were dashed by strong opposition in Congress to President Ford's request for funding of military intervention in Angola. The SADF operation achieved its objective of supporting the FNLA (Frente Nacional de Libertação de Angola) and UNITA (União Nacional para a Independência Total de Angola) to hold on to the parts of Angola which were under their control. However, with the help of Soviet-armed Cuban troops, the MPLA repelled the SADF assault on the Angolan capital, Luanda, and after an OAU vote in its favour became the recognised Angolan government. Thereafter the SADF withdrew from Angola.

Operation Savannah had far-reaching military, diplomatic, political and economic consequences for the Republic of South Africa (RSA). The international community condemned the apartheid state's violation of the international law principle of non-interference in the domestic affairs of another state. A United Nations Security Council resolution to this effect was adopted without opposition by its Western members. The Angolan invasion was a setback for prime minister

John Vorster's policy of détente in Southern Africa which lost the support of moderate African leaders. The SADF's shortcomings were exposed and the image of South Africa as the strongman of Africa was damaged. The position of the South West Africa People's Organisation (SWAPO) and the African National Congress (ANC) was strengthened, and these liberation movements took courage that apartheid was not invincible.

Although Vorster and his minister of defence, P.W. Botha, were guilty of autocratic decision-making and their authorisation to invade Angola was a serious blunder in retrospect, they succeeded in convincing conservative white voters that they had acted correctly in opposing communist expansion. They used the idea of a "total onslaught", formulated by Botha in defence white papers, to incite fear of a "communist" and "terrorist" threat to the country's security and led their supporters to believe that they were engaged in a fight for survival. Afraid that they would be branded as unpatriotic, the leaders of the parliamentary opposition parties (the United Party and Progressive Reform Party) were hesitant in their criticism of Operation Savannah. At the ballot box, the ruling National Party (NP) won a record victory in the 1977 elections.

This article focuses on the economic consequences of Operation Savannah. The operation cost a lot of money, according to official figures almost R200 million and according to other unverified sources much more. The direct costs of the operation caused the defence budgets for 1975/76 and 1976/77 to be exceeded. P.W. Botha used the weakened security position of the RSA after Operation Savannah as leverage to negotiate with the Cabinet for a drastic increase in the defence budget. He wanted to strengthen the SADF's military presence on the northern border of South West Africa. He also wanted to upgrade the military capability of the SADF by increasing the permanent force, expanding the conscription system and expanding the South African arms manufacturing industry. Although the monetary position in the Treasury was not such that all Botha's requests could be met, the Cabinet nevertheless approved a substantial increase in the defence budget which caused a spike in government expenditure. The amount allocated to the Department of Defence in the 1976/77 budget (R1 350 million) was 40 per cent higher than the previous year.

In the 1977/78 financial year defence expenditure reached a peak of more than 5 per cent of Gross Domestic Product (GDP) and 19 per cent of total government expenditure. The minister of finance had to channel additional funds to the military through the reallocation of budget funds.

The drastic increase in military spending during the remainder of the apartheid period to strengthen the SADF and continue the "bush war" against the liberation movements put enormous pressure on the state coffers. Both the expansion of military capacity and preparedness and the counter-insurgency operations cost a lot of money, as much as R32,5 billion in 1989 according to unverified sources. A committee, appointed by the minister of finance to investigate the implications for the country's economy of the increased defence budget, found that the defence spending had further hampered the already struggling economy and asked whether the military threat was so serious that the economic sacrifices that would be necessitated by increased defence spending could be justified. Excessive military spending was not the only factor, but one of the major factors identified by economists that weakened the South African economy. Social spending had to be cut in favour of defence spending. At a time when the South African economy was already in recession, excessive government spending, to which military expenditure made a significant contribution, accelerated the downward spiral of the South African economy. This caused inflation to rise out of control and adversely affected the balance of payments.

The international literature on military financing points out the disadvantages of excessive defence spending. Economists have used econometric tools to try to determine the impact of military spending on the South African economy. They have indicated that incomplete data on the extent of military spending makes it difficult to quantify this impact accurately. Yet the consensus among researchers was that high defence spending had a negative impact on the economy. Thus, econometric research confirms that military spending hurt the South African economy.

Ultimately, the country's economic predicament was one of the most important factors why F.W. de Klerk decided to negotiate with the ANC about ending apartheid shortly after taking power. My argument is therefore that the economic consequences of Operation Savannah were a major trigger for the beginning of the end of apartheid.

Keywords: Angola; apartheid state; MPLA; Operation Savannah; South African Defence Force; SWAPO

1. Inleiding

Tussen Oktober 1975 en Maart 1976 was die Suid-Afrikaanse Weermag (SAW) betrokke by 'n militêre inval, Operasie Savannah, in Angola. Die doel van die SAW-inval in Angola was om te verhoed dat die kommunistiesgesinde MPLA (Movimento Popular de Libertação de Angola) met onafhanklikwording op 11 November 1975 die alleenheerskappy oor die land kry en die ander twee meer Westersgeoriënteerde bevrydingsbewegings, die FNLA (Frente Nacional de Libertação de Angola) en UNITA (União Nacional para a Independência Total de Angola), se bedingingsposisie te versterk om 'n regering van nasionale eenheid in Angola tot stand te bring (Spies 1989:xiv–xv, 40–8; Du Preez 1989:21–5). Ondanks aanvanklike militêre suksesse moes die SAW uit Angola onttrek sonder dat dié politieke oogmerk van die Suid-Afrikaanse regering verwesenlik is.

Daar is reeds boekdele oor die redes, verloop en gevolge van Operasie Savannah geskryf. Vanuit die perspektiewe van die verskillende destydse rolspelers – die Suid-Afrikaanse regering (Fourie s.j.) en weermag (Du Preez 1989; Spies 1989; Steenkamp 1990; Geldenhuys 2011; Breytenbach 2014), Portugal (Guimarães1992; De Sá en Cruz 2011; Castelo 2014; George 2023), die MPLA (Mabeko-Tali 2018), UNITA (UNITA 1985; Bridgland 1986), die VSA (Borosage, Cox, Klaus, Macy en Marks 1975; United States 1976; Central Intelligence Agency 1977; Stebbins en Adam 1977; Stockwell 1978; Davis 1978; Klinghoffer 1980a en 1980b; Westad1996/7; George 2005), Kuba (Castro en Marquéz in Deutschmann 1989; Gleijeses 1996/7, 2002 en 2006) en die Sowjetunie (Shubin en Tokarev 2002; Shubin 2008) – asook onafhanklike akademiese navorsers (John 2002; Labuschagne 2009; Péclard 2021; Schriffl 2022), is die gebeure in Angola in die aanloop tot en die maande ná onafhanklikheid deeglik ontleed en beoordeel ter regverdiging of beskuldiging van die deelnemende partye.

Met verbetering het John Vorster, die destydse Suid-Afrikaanse eerste minister, en P.W. Botha, sy minister van verdediging, hul besluit om Angola binne te val in die Volksraad regverdig en ontken dat dit 'n oordeelsfout was (Hansard 1976a), terwyl die SAW-generaals volgehou het dat die operasie nie 'n militêre nederlaag was nie (De Villiers 1984:273; Spies 1989:280, 289–92). Selfs ondersteuners van die Nasionale Party het egter besef dat Operasie

Savannah, soos Max du Preez (2009:112) dit gestel het, 'n "kolossale flater" was. Ander waarnemers het die operasie bestempel as 'n "militêre fiasko", 'n "kolossale politieke blaps", 'n "volslae katastrofe" en "die flater van die eeu" (De Villiers 1984:241). Die toe reeds afgetrede veteraanjoernalis van Nasionale Pers, Schalk Pienaar, het ironies daarna verwys as 'n "ligte mistyk" (Pienaar 1976). Die operasie het ernstige militêre, diplomatieke, politieke en ekonomiese gevolge vir die RSA ingehou, waarvan die meeste ongunstig was. Ellis (2012:112) bestempel hierdie gevolge as "the worst possible outcome" vir die Vorsterregering en Miller (2016:330) tipeer dit as Pretoria se Viëtnam.

In hierdie artikel fokus ek op die ekonomiese gevolge van Operasie Savannah en die naweë daarvan vir Suid-Afrika in die kort en medium termyn. Ek het gegewens uit primêre en sekondêre bronne gekombineer en die standaardstappe (insameling, klassifikasie, ontleding, vertolking en verslaglewering) van die heuristiese metode van kwalitatiewe historiese navorsing gevolg. Bronnekritiek is toegepas om die betroubaarheid en geldigheid van gegewens te verifieer.

2. Operasie Savannah: kort historiese konteks

"Hier vandag begin 'n nuwe geskiedenis" het Vorster vir sy vrou gesê toe hy in 1974 hoor dat die nuwe regeerders van Portugal onafhanklikheid aan Mosambiek en Angola gaan verleen (T. Vorster 1991). Vir Suid-Afrika was die onttrekking van Portugal uit haar twee kolonies in die subkontinent in 1975 inderdaad 'n transformerende gebeurtenis wat die magsbalans in die streek onherroeplik verander het. Toe die dekolonisasie van Afrika in die 1960's begin momentum kry, het die internasionale druk op Mosambiek, Angola, Rhodesië, Suidwes-Afrika en Suid-Afrika, die laaste bastions van wit minderheidsregering in Afrika, toegeneem om mag oor te dra aan die bevrydingsbewegings wat vir swart meerderheidsregering geveg het. Met die aanvang van die 1970's was die wit regering in die streek skynbaar nog stewig verskans met noue bande tussen die Suid-Afrikaanse regering, die Caetanobewind in Portugal en Ian Smith se regering in Rhodesië. Hierdie stand van sake is deur die omverwerping van die Caetano-regering in 'n staatsgreep in April 1974 beëindig. Die besluit van Caetano se opvolgers om die mag in Mosambiek en Angola aan die swart bevrydingsbewegings af te staan, het 'n domino-effek gehad wat wit beheer in die subkontinent uiteindelik sou beëindig. Sodra die mag in die hande van die Mosambiekse en Angolese bevrydingsbewegings sou oorgaan, sou dit die *cordon sanitaire* van witbeheerde state rondom Suid-Afrika laat verbrekkel en 'n veiligheidsbedreiging vir die wit bewinde in Suidwes-Afrika, Rhodesië en Suid-Afrika inhou. Die swart bevrydingsbewegings se stryd om wit oorheersing te beëindig sou tot op die apartheidsstaat se drumpel vorder (Arnold 1976:154; Landgren-Bäckström 1976:199–200; Jaster 1988:51–2; Miller 2016:124–8).

Om hierdie bedreiging die hoof te bied, moes die Vorsterregering sy streeksbeleid aanpas. Vorster en sy vertrouelinge het détente as beleidsinisiatief geloods om internasionaal aanvaarbare skikkings vir die Rhodesiese en Suidwes-Afrikaanse dispute te probeer bemiddel deur wit en swart leiers om die onderhandelingsstafel byeen te bring. Die oogmerk was om gematigde eerder as radikale swart leiers in hierdie twee gebiede aan bewind te probeer stel (Olivier 1977:286–7). Van Oktober 1974 af het Vorster en president Kenneth Kaunda van Zambië se gesamentlike projek om die Rhodesiese leiers vir onderhandelings byeen te bring internasionale media-opskrifte gehaal. Die toppunt was die brugberaad van Augustus 1975, toe die swart en wit leiers by die Victoriaval ontmoet het. Hoewel hulle nie 'n ooreenkoms kon bereik

nie, is Vorster lof toegeswaai vir sy staatsmansrol (Legum 1975:7–12; Legum 1976:16–7; Muzorewa 1978:140–66; Vorster 1980; Smith 2001:161–81; Tamarkin 1990:23–38, 69–75; Fourie s.j.:115–27, 150–68, 181–9). Intussen het Vorster ook deur middel van die Turnhalle-beraad gepoog om ’n bedeling in Suidwes-Afrika te beding wat internasionaal aanvaarbaar sou wees, maar SWAPO sou uitsluit (vir besonderhede, kyk Du Plessis s.j.; Mudge 2015). Dat hy Suid-Afrika daarvan weerhou het om in Mosambiek se onafhanklikheidsproses in te meng, het Vorster se aansien verder verhoog (Middlemas 1980:215–24; Azevedo 1980:571). Hy was op die kruin van sy politieke loopbaan.

Minder as twee maande ná die brugberaad is Vorster voor ’n verdere keuse gestel toe die Angolese burgeroorlog in die MPLA se guns begin verloop en die gevaar van ’n kommunisties-gesinde bewind in Luanda ’n sterk moontlikheid word. ’n MPLA-regering sou SWAPO ’n vrye hand gee om Suidwes-Afrika vanuit Angola binne te sypel. Die minister van buitelandse sake (Hilgard Muller) en sy sekretaris (Brand Fourie) was ten gunste van nie-inmenging deur Suid-Afrika in Angola (Fourie s.j.:191–2; Barber en Barratt 1990:192). P.W. Botha, die minister van verdediging, ondersteun deur sommige SAW-generaals, het egter aangedring op militêre ingryping om die MPLA-opmars na mag te stuit (De Villiers 1984:275; Flower 1987:154, 156, 163; Steenkamp 1990:43; Miller 2016:174–5).

Vorster wou die gebeure in Angola op so ’n manier beïnvloed dat dit die veiligheid van die RSA sou verseker teen wat hy as die “kommunistiese” en “terroristiese” bedreiging beskou het (Vorster 1975). Antikommunisme was een van die primêre dryfvere in Vorster se streekspolitiek. Hy en P.W. Botha het geglo dat daar ’n samespanning tussen kommuniste en radikale swart nasionaliste was wat ’n wesenlike bedreiging vir Suider-Afrika ingehou het, wat ten alle koste afgeweer moes word om die voortsetting van wit beheer in Suid-Afrika te verseker (Spies 1989:xiv–xv; Bridgland 1986:145). Hulle het alles in die werk gestel om te verhinder dat ’n MPLA-SWAPO-alliansie ’n veiligheidsbedreiging aan die noordwestelike grens van die RSA skep. Hulle was bewus daarvan dat antikommunistiesgesinde Afrikaleiers soos Kaunda, Mobutu, Houphouët-Boigny en Senghor voorkeur aan ’n gematigde pro-Westerse regering of minstens ’n regering van nasionale eenheid in Angola verleen het (Stockwell 1978:186; Swanepoel 1982:423; Spies 1989:xv). Dit kon Pretoria se geloofwaardigheid by sulke leiers aantas indien die RSA ’n beleid van neutraliteit volg en toekyk terwyl die MPLA se teenstanders die onderspit delf. Hulle het ook gemeen dat tussenkoms ter ondersteuning van die FNLA en UNITA die land se bande met die Ford-administrasie in die VSA sou versterk op grond van die gemeenskaplike doel om die kommunistiese invloed in Suider-Afrika aan bande te lê. President Ford en sy minister van buitelandse sake, Kissinger, het ’n kovert operasie van die Central Intelligence Agency (CIA), om ’n MPLA-oornam in Angola teen te werk, gesteun. Vorster en sy kollegas het gehoop dat die VSA grootskaalse militêre hulp sou verskaf om die kommunistiese steun vir die MPLA te neutraliseer, maar weens die Kongres se teenkanting daarteen het hierdie hulp nie gerealiseer nie. Vorster en sy vertrouelinge het hulle misreken met sowel die militêre situasie in Angola as die Ford-administrasie se vermoë om ’n MPLA-oornam in Angola te verhoed (Stockwell 1978:186–8; Klinghoffer 1980a:53; De Villiers 1984:262, 265; Bridgland 1986:145, 155, 169; Spies 1989:xiv–xv, 40–4, 68, 133, 150, 258–61; Du Preez 1989:21–5).

P.W. Botha se “valke”-benadering het geseëvier en Vorster het die groen lig gegee vir ’n militêre inval in Angola, wat op 14 Oktober 1975 geloods is toe ’n SAW-taakmag van 2 500 manskappe met 600 voertuie die Angolese grens oorgesteek het (Miller 2016:178, 185). Die korttermyn- militêre doelwitte van Operasie Savannah was om voor Angola se onafhanklikwording verdere MPLA-gebiedswins te voorkom en gebiede in Suidwes-Angola en die

Angolese hawestede suid van Luanda van die MPLA te herower. Die oorhoofse politieke doelstelling was om te help om 'n goedgesinde regering, wat sonder kommunistiese hulp sou regeer en nie SWAPO-basisse op sy grondgebied sou toelaat nie, in Angola aan bewind te plaas. Voor Angola se onafhanklikwording het die SAW die militêre doelwitte bereik deur UNITA en die FNLA in beheer van hul tradisionele gebiede te hou. Tog kon die politieke doelstelling van die operasie, om 'n MPLA-bewindsoorname te verhinder, nie verwesenlik word nie (De Villiers 1984:270; Spies 1989:146, 256–7).

Kort ná die SAW-inval het Kuba Operasie Carlota van stapel gestuur, waardeur duisende Kubaanse troepe na Angola gestuur is om FAPLA (die MPLA se weermag) te versterk (Castro 1989: 61–8). Fidel Castro het 'n sosialistiese ideologie met die MPLA gedeel en wou wat hy beskou het as Westerse imperialisme en Suid-Afrikaanse rassisme teenstaan. Die Sowjetunie het gevorderde wapens aan die Kubane verskaf. Kubaanse soldate en Russiese wapens het aan die MPLA die militêre oorhand gegee. Die SAW-taakmag het ter ondersteuning van UNITA flink langs die Angolese kus noordwaarts gevorder tot redelik naby aan die MPLA-beheerde hoofstad, Luanda (Spies 1989:82–3, 86–129; Malan 2006:124–7). Hulle is voor Angola se onafhanklikwording op 11 November gestuit deur die gesamentlike magte van FAPLA en die Kubane, wat ook 'n SAW-FNLA-aanslag op Luanda vanuit die noordooste afgeweer het.

Op aandrang van Jonas Savimbi van UNITA het Vorster die onttrekking van die SAW uit Angola vertrap tot ná die OAE-beraad in Januarie 1976, waar die Afrikastate met 'n skrale meerderheid besluit het om die MPLA as die legitieme regering van Angola te erken (Fourie s.j.:203–4; De Villiers 1984:270–1; Bridgland 1986:162; Spies 1989:55, 264–6; Steenkamp 1990:59; Miller 2016:197). Operasie Savannah het ten einde geloop toe die laaste Suid-Afrikaanse troepe die Kunenerivier in Maart 1976 oorgesteek het (besonderhede oor die militêre operasies word in die bronne hier bo verskaf).

3. Militêre gevolge

Ná Operasie Savannah sou Suider-Afrika en Suid-Afrika nooit weer dieselfde wees nie. Die militêre en politieke gevolge daarvan vir Suid-Afrika is goed gedokumenteer. Omdat dit nie die fokus van hierdie artikel is nie, word dit in hierdie en die volgende afdeling net kortliks saamgevat.

Operasie Savannah het die Kubane en Russe die geleentheid gebied om hulself as die beskermers van Angola teen aggressie deur die rassistiese aartsvyand, Suid-Afrika, en sy Westerse imperialistiese bondgenote voor te doen (Bridgland 1986:151; Klinghoffer 1980a:55). Legum (1978:41) redeneer dat die “roekelose” SAW-inval die grootskaalse Russies-Kubaanse militêre ingryping in Angola gelegitimeer het, sodoende die MPLA se oorwinning verseker het en dus presies die teenoorgestelde bereik het as wat die Suid-Afrikaanse regering wou hê. Plotseling het die apartheidsregering, wat voorheen op 'n welwillende Portugese bewind in Angola kon reken, te doen gehad met 'n vyandige MPLA-regering gesteun deur Kuba en die Sowjetunie.

Operasie Savannah was nie 'n volslae militêre nederlaag vir die SAW nie. Vorster het in die Volksraad gespog met die aanvanklike militêre sukses van die inval. Hy het gesê dat die SAW die MPLA en die Kubane “baie ver gejaag” het (Hansard 1976a:kolom 368). Die SAW-generaals het in nabetragting klem gelê op die merkwaardige operasionele suksesse wat 'n relatief klein

SAW-taakmag in 'n kort tydsbestek met min verliese behaal het (Spies 1989:307–8; Malan 2006:125; Scherman 2019:84). Hul suggestie was dat indien die SAW voluit gegaan het, hulle Luanda sou kon inneem (De Villiers 1984:276). Generaal Magnus Malan (2006:121), wat destyds Hoof van die Leër was, ontken dat die SAW opdrag gekry het om Luanda in te neem. Volgens Miller (2016:183) het die vooraf goedgekeurde operasionele plan wel voorsiening gemaak vir die verowering van Luanda in die finale fase van die operasie. Weens die gevaar van groot lewensverlies onder Suid-Afrikaanse soldate en die moontlikheid van 'n eskalerende Kubaans-Russiese teenoperasie was dit uiteindelik nie 'n haalbare opsie nie (De Villiers 1984:164, 264; Bridgland 1986:156; Spies 1989:155–7, 177–254; Du Preez 1989:35–7; Papenfus 2010:469).

Hoewel die operasie waardevolle operasionele ondervinding gebied het (Malan 2006:136, 142–3), het dit die gebreke van die SAW blootgelê. Sonder deeglike strategiese beplanning en met verouderde wapentuig kon die beperkte Suid-Afrikaanse magte nie die vinnige ontplooiing van 'n groter Kubaanse troepemag met meer gesofistikeerde Sowjetwapentuig troef nie (Miller 2016:199; Scherman 2019:84). Die vernederende onttrekking uit Angola het die beeld van Suid-Afrika as die sterk man van Suider-Afrika geknou (Rhodie 1983:137).

Operasie Savannah het 'n strategiese en operasionele patroon ingelui wat in die res van die apartheidsera deur die SAW nagevolg is. P.W. Botha en sy generaals het besef dat militêre mag en paraatheid opgeskerp moes word. Hulle het die denkbeeld van 'n “totale aanslag” op Suid-Afrika, georkestreer deur die Sowjetunie, geskep en aangevoer dat dit met 'n “totale strategie” afgeweer moes word ten einde die RSA se hegemoniese posisie in Suider-Afrika te handhaaf (Johnson en Martin 1989:1–2; Miller 2016:211–2). Dit het tot die verdere militarisering van die apartheidstaat oor die volgende dekade deur die loodsing van 'n eie krygstuig-vervaardigingsbedryf, die uitbreiding van die nasionale dienspligstelsel en die voortsetting van die program om kernwapens te vervaardig bygedra (Van der Westhuizen s.j.; De Villiers 1984:241; Spies 1989:304–5; Giliomee 2004:527–8; Ferreira en Liebenberg 2006:49; Miller 2016:210). Om die gevaar van SWAPO-insypeling uit basisse in Angola teen te werk, het Suid-Afrika se politieke en militêre bevelvoerders 'n groter SAW-mag in die noorde van Suidwes-Afrika gestasioneer, sporadiese militêre oorgrensoperasies teen SWAPO-basisse in Suid-Angola uitgevoer en UNITA in die voortgesette Angolese burgeroorlog teen die MPLA en die Kubane bly steun. Dit het die onstabiliteit in die streek vererger en veroorsaak dat talle Angolese, Kubane, Namibiërs en Suid-Afrikaners hul lewens in die voortslepende konflik verloor het.

4. Politieke gevolge

Op die politieke terrein het die inval in Angola groot rimpelings veroorsaak. Vorster het outokraties opgetree. In geen stadium het hy dit oorweeg om die demokratiese weg te volg en die Parlement of die NP-koukus of die Kabinet te raadpleeg voordat hy die SAW-operasie in Angola gemagtig het nie. Besluitneming is beperk tot 'n klein binnekring, waarin hyself en P.W. Botha die hoofrolle gespeel het. Hulle het vir weke lank gepoog om die inval in Angola vir die Suid-Afrikaanse publiek geheim te hou. Dit was dieselfde soort besluitnemingstyl wat Vorster met die magtiging van die Departement van Inligting se geheime propagandaveldtog gevolg het en wat uiteindelik tot sy ondergang gelei het.

In 'n minder konserwatiewe politieke milieu sou die opposisiepartyte uit die flaters wat met Operasie Savannah gemaak is, munt kon slaan met meedoënlose kritiek teen die regering. In die eenpartygedomineerde Suid-Afrikaanse parlementêre bedeling het die Verenigde Party (VP) en die Progressiewe Reformisteparty (PRP) nie gewaag om te snydende kritiek oor 'n veiligheidskwessie te lewer nie, omdat hulle besef het dat hulle dan 'n lat vir hulself sou pluk en deur die NP, met die steun van die meerderheid kiesers, van 'n onpatriotiese houding beskuldig sou word (Hansard 1976a:kol. 30–1, 100, 104, 107, 341; Sparks 1993:306; Slabbert 2006:29–30; Miller 2016:182189).

Die volgende aanhaling uit 'n pamflet van die Progressiewe Reformisteparty (1976) vat nietemin die geregverdigde kritiek teen die regering knap saam:

Die Nasionale Party-regering het Suid-Afrika by die burgeroorlog in Angola betrek, in stryd met ons beleid van nie-inmenging in die sake van 'n ander land. Die Regering het dit in die geheim gedoen, sonder om 'n mandaat te vra en sonder om die land of die Parlement oor sy optrede in te lig. Die Regering se inmenging in Angola was kontra-produktief en het die veiligheid van Suid-Afrika in gevaar gestel. Deur ons troepe te stuur om die UNITA/FNLA-alliansie teen die MPLA te help het die Regering die Russiese en Kubaanse teenwoordigheid in Angola geweldig laat toeneem. Die MPLA word nou deur die hele Afrika as die regering in Angola erken. Deur buite ons landsgrense in die sake van 'n ander land in te meng, is die weg oopgestel vir inmenging in ons sake deur andere. Suid-Afrika is meer geïsoleer in Afrika en die Westerse wêreld as tevore. 'n Vreedsame skikking in Suidwes-Afrika is in gevaar gestel.

Operasie Savannah het nie steun vir Vorster of die Nasionale Party onder wit kiesers benadeel nie. Legum (1978:36, 38) het destyds beweer dat dit Vorster se leiersposisie verswak het en Miller (2016:181–2, 185, 208) het meer onlangs aangevoer dat P.W. Botha en die sekurokrate se mag in die binnekringe daardeur in so 'n mate 'n hupstoot gekry het dat Vorster se gesag uitgedaag is. Dit was kwalik die geval. Daar was wel meningsverskille in die veiligheids-gemeenskap oor Suid-Afrika se militêre betrokkenheid, waarvan die botsing tussen Hendrik van den Bergh en P.W. Botha die sigbaarste voorbeeld was. Indien daar 'n mate van faksievorming in die Kabinet was, het Vorster dit effektief besweer. By die kabinetsvergadering van 14 Januarie 1976 is genotuleer dat “die konsensus is dat dit korrek was dat ons in die omstandighede betrokke geraak het” (Kabinet 1976a). Ook die NP-koukus het hul geledere agter Vorster gesluit (Miller 2016:206).

Vorster en sy medebesluitnemers wou nie toegee dat die inval in Angola 'n fout was nie en het voortgegaan om hul optrede te regverdig. Via die Afrikaner-Broederbond (AB) het hulle die boodskap onder die Afrikanerelite versprei dat die Angolese krisis reg en goed deur die regering hanteer is. Die Uitvoerende Raadsvoorsitter van die AB het in Maart 1976 in 'n omsendbrief aan die organisasie se afdelings geskryf dat die besonderhede van die militêre operasie 'n geheim moes bly, omdat “demokratiese openheid” nie in 'n oorlogsituasie haalbaar was nie. Hy het verskeie redes aangevoer waarom die inval in Angola geloods is, ontken dat die inval 'n fout was en lede versoek om “ons leiers” met “vertroue en lojaliteit” te volg. Hy het die bravado van die SAW-hoofde geëggo dat, indien politieke oorwegings dit nie verhoed het nie, die militêre operasie tot 'n oorwinning oor die vyand gevoer sou kon word: “Daar is geen twyfel nie dat ons sou kon ‘opruim’ as ons wou” (Afrikaner-Broederbond 1976:3).

Ondanks al die negatiewe gevolge van die Angolese operasie het dit Vorster se partypolitieke posisie ironies genoeg eerder verstewig as verswak. Vorster en sy regering het die terugslag

benut om vrese vir die aftakeling van wit beheer in die land uit te buit. Die NP se kieserspubliek het die propaganda geglo dat die RSA eerbaar opgetree het deur saam met bondgenote uit Afrika en die Weste teen kommunistiese aggressie weerstand te bied. Meningspeilings het getoon dat die meerderheid wit Suid-Afrikaners oortuig was dat die regering reg opgetree het om troepe in Angola te ontplooi en dat hulle die opbou van die land se militêre mag gesteun het (aangehaal in Miller 2016:207, 210). Die rekordoorwinning van die NP in die 1977-verkiezing het bewys dat Vorster se aansien by die kieserspubliek nie as gevolg van die Angolese episode afgeneem het nie. Partypolities het Vorster gebaat by die verslegtende veiligheidsituasie en die vreespsigose wat onder sy ondersteuners posgevat het. Vrees vir die bedreiging van die “kommuniste” en “terroriste” het die kiesers in die NP se kamp gejaag. Om sy steun onder konserwatiewe Nasionaliste te behou, het Vorster die sterkmanbeeld uit sy termyn as minister van justisie gehandhaaf deur kragdadige optrede in belang van wet en orde en militêre paraatheid. Ook kon hy die meningsverskille oor veiligheidskwessies tussen die konserwatiewe en liberale faksies in die VP uitbuit om die wig in dié verdeelde party al verder in te dryf.

Met die denkbeeld van ’n kommunistiesgeleide “totale aanslag” op Suid-Afrika, wat met ’n “totale strategie” (soos onder meer uiteengesit in die Verdedigingswitskrif van 1977 en die NP se twaalfpuntplan in 1979) afgeweer moes word, het Vorster se opvolger, P.W. Botha, die vreespsigose in stand gehou. Regeringspropaganda het die meeste kiesers oortuig dat dit ’n stryd om oorlewing was waarvoor militêre mag noodsaaklik was om wit beheer teen binne- en buitelandse bedreigings te verskans (Orbann 1984:57–8; Batchelor, Dunne en Lamb 2002:317, 329).

Vir die bevrydingspolitiek, wat deur die meerderheid swart Suid-Afrikaners gesteun is, was die gebeure in Angola ’n teken van hoop dat die apartheidsregime oorwinbaar was en dat die dae van apartheid byna getel was. Ander Suider-Afrikaanse bevrydingsbewegings het gebaat by die MPLA-magsoorname in Angola. Sowel SWAPO as Umkhonto we Sizwe (MK), die gewapende vleuel van die ANC, kon geredelik basisse in Angola vestig, waar rekrute militêre opleiding kon ondergaan en van waar operasies teen Suidwes-Afrika en Suid-Afrika uitgevoer kon word. Die suksesse van FRELIMO (Frente de Libertação de Moçambique) en die MPLA het veral die jonger geslag in die ANC en die swart bewussynsbeweging moed laat skep dat die bevrydingstryd ook binne die afsienbare toekoms in Suid-Afrika die oorwinning sou behaal (ANC 1976). Dit het die binnelandse verset teen apartheid gestimuleer. Skaars drie maande nadat die SAW uit Angola onttrek het, het die Soweto-oproer losgebars en landwyd versprei.

Op die terrein van die streekspolitiek het Operasie Savannah Vorster se détente-inisiatiewe in die wiele gery. SWAPO se posisie is met die MPLA-oorwinning in Angola polities en militêr versterk. Die bevrydingstryd in Suidwes-Afrika het ’n nuwe meer intensiewe fase betree en die Turnhalleberaad is as skikkingsopsie uitgerangeer (Department of State Bulletin 1977:47–8; Zartman 1985:70; Legum 1988:86; Papenfus 2010:489). Wat die Rhodesiese vraagstuk betref, het gematigde Afrikaleiers hul steun aan détente onttrek. Volgens die *Rand Daily Mail* (1978) was détente “as dead as a dodo”. Dit was egter nog nie die einde van détente nie. Kissinger het die hoop op ’n gematigde skikking in Rhodesië, waarby die Vorsterregering intens betrokke was, met sy spitsdiplomatie in 1976 laat herleef (Vorster 1980; Fourie s.j. 213–5, 219–26; *Congressional Quarterly* 1977:735–6; Flower 1987:131–3, 153, 164–9; Jaster 1988:55–7; Legum 1988:21–2, 26–9; Barber en Barratt 1990:216–8; Du Toit 2006:20; Onslow 2006:146; Miller 2016:218, 225–8, 241).

Op die internasionale politieke terrein het die Angolese inval Suid-Afrika se toenemende isolasie onderstreep. Dit het bewys dat die RSA in 'n noodsituasie selfs in die Weste nie op 'n enkele aktiewe bondgenoot kon staatmaak nie. Die afkeer in apartheid het veroorsaak dat die Fordadministrasie in die VSA, asook ander Westerse regerings, nie openlike steun aan die SAW-operasie in Angola kon gee nie (Stockwell 1978:193; Miller 2016:194). Uit die buiteland het kritiek op die Suid-Afrikaanse regering neergereën oor die inval in Angola. Dit was 'n skending van die volkeregtelike beginsel van nie-inmenging in 'n ander staat se huishoudelike aangeleenthede (Rhoadie 1983:146). Tydens 'n spesiale sitting van die Verenigde Nasies (VN) se Veiligheidsraad in Maart 1976 het verskeie sprekers skerp aanvalle op die RSA gedoen, sonder dat enige staat tot sy verdediging gekom het. 'n Resolusie is aanvaar waarin Suid-Afrika weens sy betrokkenheid in Angola veroordeel is en geëis is dat hy skadevergoeding aan Angola moes betaal. Die VSA, Frankryk en Brittanje het buite stemming gebly (*Pretoria News* 1976; Spies 1989:291–2).

5. Korttermyn- ekonomiese impak

Operasie Savannah het onvermydelik 'n negatiewe impak op die Suid-Afrikaanse ekonomie gehad weens die geweldige koste wat dit meegebring het. Dit het meer as vyf maande geduur vandat die SAW-taakmag Angola op 14 Oktober 1975 binnegedring het totdat die laaste SAW-troepe daardie land op 27 Maart 1976 verlaat het. Die 165 dae van semi-konvensionele oorlogvoering het buitengewoon hoë staatsbesteding geverg en veroorsaak dat Suid-Afrika se verdedigingsbegroting vir die 1975/76-boekjaar oorskry is.

Volgens 'n amptelike SAW-dokument, gedateer Junie 1976, het die direkte uitgawes aan die operasie ongeveer R90 miljoen bedra, waarvan die grootste gedeelte bestee is aan wapentuig, toerusting en ammunisie, die verskaffing van voorrade aan UNITA en die FNLA en salarisse en vervoer van militêre personeel (Suid-Afrikaanse Weermag 1976. Kyk ook Spies 1989:311–3; Du Preez 1989:16; Miller 2016:199). Die Hoof van die SAW, admiraal H.H. Bierman, het die bedrag later opwaarts aangepas tot R99,916 miljoen op die 1975/76-begroting plus R92,023 miljoen op die 1976/77-begroting, dus 'n totaal van ongeveer R192 miljoen (Bierman 1976a; Bierman 1976b). Destyds het 'n vierslaapkamerwoning vir 'n wit middelklasfamilie ongeveer R20 000 gekos, dus sou 9 600 sulke huise en waarskynlik tien keer meer huise in swart woongebiede gebou kon word met die geld wat aan Operasie Savannah bestee is, indien die SAW-beramings korrek was.

By die kabinetsvergadering van 2 Desember 1975 het die Kabinet besluit dat in die volgende hoofbegroting vir 'n verhoogde verdedigingsbegroting van R1 000 miljoen (R1 miljard) voorsiening gemaak moes word en dat die SAW die hoogste prioriteit moes kry in die aanvullende begroting (Kabinet 1975). Hierdie bedrag was onvoldoende om die uitgawes aan die Angolese operasie, die versterking van die SAW-teenwoordigheid in die noorde van Suidwes-Afrika en die krygstuigopgraderingsprogram te bekostig. P.W. Botha het ná raadpleging met die SAW-hoofde op 19 Januarie 1976 in die Kabinet aangedui dat R2 000 miljoen (R2 miljard) in die 1976/77-begroting nodig was om 'n redelike mate van militêre paraatheid vir die RSA in die lig van die kommunistiese bedreiging te verseker (Kabinet 1976a). Die minister van verdediging, die hoof van die SAW en die president van die Krygstuigraad het met die minister van finansies, die sekretaris van finansies en die sekretaris van die Tesourie oor die verdedigingsbegroting beraadslaag. In die lig van die geweldige druk waaronder die staatskas

in die verslegtende ekonomiese toestande verkeer het, het die Kabinet nie hul weg oop gesien om meer as R1 350 miljoen vir verdediging op die hoofbegroting in te sluit nie. Daar was die moontlikheid van addisionele fondse in die aanvullende begroting later in 1976 (Samuels 1976. Kyk ook Miller 2016:209–10).

Die Verdedigingsbeplanningskomitee, wat besig was om 'n vyfjaarplan vir die SAW op te stel, het ondersoek ingestel na watter besnoeiings gemaak kon word om die gaping tussen die beskikbare R1 350 miljoen en die benodigde R2 000 miljoen te verklein. Hulle het aanbeveel dat die benodigde bedrag tot R1 810 miljoen verminder kon word en dat die minister van verdediging by die Kabinet goedkeuring moes kry om 'n addisionele bedrag van R460 miljoen by die begrote R1 350 miljoen te voeg vir die SAW om sy “minimum operasionele verpligtinge” na te kom (Samuels 1976; Departement van Verdediging 1976; Kabinet 1976b). Daarsonder sou die SAW sy teenwoordigheid in die operasionele gebiede drasties moes afskaal, wat aan SWAPO vrye teuels vir insurgensie in die noorde van Suidwes-Afrika sou gee. Verder sou bestaande kontrakte vir die opgradering en vervaardiging van krygstuig gekanselleer en die ammunisievoorraad verminder moes word. Nasionale veiligheid sou na bewering ernstig in die gedrang kom (Botha 1976; Malan 1976a; Malan 1976b).

Die addisionele bedrag, indien dit goedgekeur word, sou verdedigingsuitgawes opstoot tot 21,9% van die totale nasionale begroting in vergelyking met 14,5% die vorige jaar (Departement van Finansies 1976:1). P.W. Botha het die versoek op 26 Mei 1976 by 'n spesiale kabinetsubkomiteevergadering voorgelê (Departement van Verdediging 1976). Hy het aan Vorster geskryf dat die addisionele geld vir verdediging noodsaaklik was omdat die paraatheid van die SAW om “intense subversie en grensinsurgensie te bekamp, asook om eskalasie na 'n streeks-konvensionele konfrontasie” die hoof te bied, 'n prioriteit vir die RSA was (Botha 1976b). Die Tesourie het aangedui dat die staat nie oor die vermoë beskik om die bedrag te verhoog nie. Hoewel die SAW daarna die addisionele bedrag waarvoor gevra is na R200 miljoen verminder het, het die armdrukkery oor die verhoging van die verdedigingsbegroting vir die grootste deel van 1976 aangehou sonder dat uitsluitel daaroor bereik is (Bierman 1976b:4–5).

In die loop van 1977 het Owen Horwood, die minister van finansies, en P.W. Botha as minister van verdediging nog erger koppe gestamp oor verdedigingsuitgawes. Botha en sy sekurokrate wou die land se militêre vermoë aansienlik versterk deur die uitbou van 'n eie krygstuig-vervaardigingsbedryf, die verlenging van verpligte militêre diensplig tot twee jaar (wat reeds in 1977 goedgekeur is en in 1978 in werking getree het) en die vergroting van die staande mag. Dit sou geweldige eise aan die skatkis stel vir addisionele befondsing. Samesprekings oor die finansiële implikasies van verhoogde verdedigingsuitgawes is tussen die Departemente van Verdediging en Finansies gevoer. Op 12 April 1977 en 16 Augustus 1977 het Botha die Kabinet ingelig oor die verdedigingsbehoefte. In die lig van die verslegtende ekonomiese posisie het die Kabinet besluit dat die Departement van Verdediging se kontantaanvraag uit die skatkis vir die volgende boekjaar tot R1 750 miljoen beperk moet word en geen oorskryding toegelaat mag word nie. Horwood het Botha per brief ingelig dat die land se beskikbare middele en ekonomiese vermoë dit onmoontlik gemaak het om al die behoeftes wat hy gestel het te vervul. Hy was bekommerd dat die “eskalerende verdedigingsrekening” die landse ekonomie 'n ernstige knou kon gee (Horwood 1977c). Hy het Vorster ook meegedeel dat die bedrag wat Botha aangevra het nie haalbaar was nie en dat dit aansienlik afgeskaal sou moes word (Horwood 1977d).

6. Die bydrae van verhoogde verdedigingsbesteding tot Suid-Afrika se verslegtende ekonomie in die laat 1970's

In die 1960's, die eerste dekade van die bestaan van die Republiek van Suid-Afrika, toe die ekonomiese groeikoers in Suid-Afrika rekordvlakke bereik het, het verdedigingsbesteding maar 'n geringe deel van owerheidsbesteding verteenwoordig. In die 1960/61- finansiële jaar was militêre besteding slegs R44 miljoen, 6,6% van die nasionale begroting en 0,9% van die land se bruto nasionale produk (BNP). Namate die interne en eksterne druk op apartheid van die middel 1960's af toegeneem het, het die staat meer aan verdediging begin bestee. In 1965 het verdedigingsbesteding tot 7,4% van die nasionale begroting toegeneem. Die SAW het in daardie dekade in grootte verdubbel. Krygkor het tot stand gekom en filiale daarvan het vliegtuie en gewere onder lisensie begin vervaardig. Van die 1972/73- tot die 1973/74-begrotingsjaar, toe die militêre dienspligstelsel uitgebrei is, het die verdedigingsbegroting met 41% gestyg tot R472 miljoen, wat 13,7% van die nasionale begroting en 2,6% van die BNP uitgemaak het. Militêre besteding het in 1975 tot R469 per capita van die bevolking gestyg (De Wet en Coetzee s.j.:8; Orbann 1984:31; Dunne en Vougas 1999:523; Batchelor e.a. 2002:317; De Wet en Liebenberg 2014:8; Gopaul, Van der Lingen en Oosthuizen 2024:62).

Besteding aan verdediging het in die laaste helfte van die 1970's 'n aansienlike deel van regeringsbesteding in Suid-Afrika uitgemaak. Dit word in die tabel 1 aangedui.

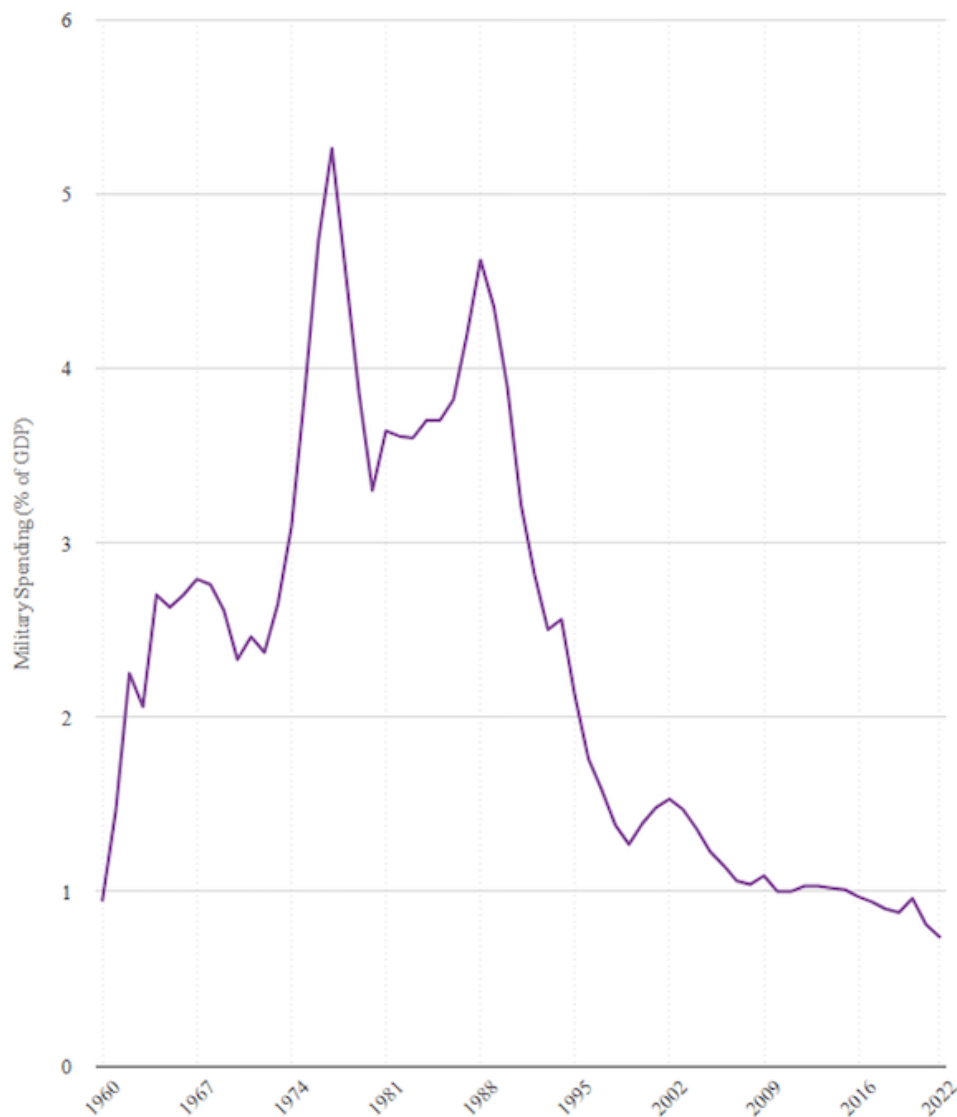
Tabel 1. Suid-Afrika se besteding aan verdediging, 1974 tot 1980

Bronne: Orbann 1984:64; De Wet en Liebenberg 2014:11

Finansiële jaar	Verdedigings-begroting (miljoene rand)	Persentasie van nasionale begroting	Persentasie van BNP	Persentasie van jaarlikse toename
1974/75	692	16,0	3,2	47
1975/76	948	18,5	3,7	37
1976/77	1 400	17,0	4,1	48
1977/78	1 526	19,0	5,1	9
1978/79	1 682	(15,8)	(3,6)	10,3
1979/80	1 857	(17,6)	(3,4)	10,4

Tydens die 1970's het verdedigingsbesteding deur die Suid-Afrikaanse regering gemiddeld 3,3% van die land se bruto binnelandse produk (BBP), heelwat hoër as in die 1960's, bedra. In die middel-sewentigerjare het die Suid-Afrikaanse regering se militêre besteding aansienlik toegeneem, hoofsaaklik as gevolg van Operasie Savannah. Dit het in die 1977/78-boekjaar 'n piek van meer as 5% van die BBP en 19% van die totale owerheidsbesteding bereik. Dit was die jaar toe baie wapentuig vir die SAW in die buiteland aangekoop is, voordat die VN se verpligte wapenboikot teen Suid-Afrika in werking getree het. Daarna het verdedigingsbesteding hoog gebly om aan die SAW se behoeftes te voldoen (De Wet en Coetzee s.j.:4; Batchelor e.a. 2002:317; De Wet en Liebenberg 2014:24; Gopaul e.a. 2024:64). Die grafiek in figuur 1 toon die pieke van militêre besteding in die 1970's en 1980's.

MILITARY EXPENDITURE IN SOUTH AFRICA, 1960-2022

Figuur 1. Militêre besteding in Suid-Afrika, 1960–2022

Bron: TGM Statbox, World Development Indicators

Van Vuuren (2017:67) voer aan dat die jaarlikse verdedigingsbegrotings wat openbare kennis was, maar net die seekoei se oortjies was van die totale militêre besteding deur die staat, veral in die jare ná 1977 toe sanksies omseil moes word om wapentuig te bekom. Hy beweer dat daar in die besteding deur die geheime Spesiale Verdedigingsfonds, waartoe die ouditeur-generaal nie toegang gehad het nie, 'n drastiese toename van R111 miljoen in 1974 tot R1,579 miljard in 1976 en R2,577 miljard in 1977 was. Hierdie syfers kon ek nie uit ander bronne verifieer nie. In die “uiters geheime” dokumente wat ek onder oë gehad het, kon ek geen getuienis vind wat die bewerings staaf nie.

Soos reeds gemeld, was daar in 1976 en 1977, tydens en onmiddellik ná Operasie Savannah, 'n toutrekkery tussen die Departement van Verdediging en die Departement van Finansies oor hoeveel geld vir verdediging begroot kon word. Zielinski (2016) identifiseer drie maniere

waarop 'n staat buitengewone militêre besteding tydens 'n oorlog kan finansier, naamlik deur 'n heffing op belasting te plaas, lenings aan te gaan (en sodoende staatskuld te verhoog) en 'n groter geldvoorraad te skep (en sodoende inflasie te verhoog). In die geval van Suid-Afrika moes die Kabinet die finansiële noodsituasie wat as gevolg van Operasie Savannah ontstaan het, hanteer. Die minister van finansies moes addisionele fondse na die weermag kanaliseer deur 'n hertoewysing van begrotingsfondse. Volgens De Wet en Coetzee (s.j.:11) het dit beteken dat fondse wat vir onderwys, gesondheidsorg en openbare belegging geoormerk was vir militêre besteding aangewend moes word.

Die duur SAW-optrede in Angola het op 'n tydstip plaasgevind toe die Suid-Afrikaanse ekonomie in 'n resessie verkeer het. Een van die belangrikste bydraende faktore tot Suid-Afrika se ekonomiese probleme was die staat se onvermoë om die verhoging in owerheidsbesteding te beheer. Die drastiese verhoging in verdedigingsuitgawes wat deur Operasie Savannah meegebring is, het 'n groot bydrae tot verhoogde owerheidsbesteding gelewer. In die 1975/76-geldjaar het staatsbesteding met 24% toegeneem en gedurende die eerste kwartaal van 1976 was staatsuitgawes 46,2% hoër as in die ooreenstemmende kwartaal die vorige jaar (*Financial Mail* 1976; *Volkshandel* 1976b). Die bedrag wat in die 1976/77-begroting vir die Departement van Verdediging bewillig is (R1 350 miljoen) was 40% hoër as die vorige jaar en het 15% van die totale begrote staatsuitgawes en 4,1% van die BNP verteenwoordig, wat aansienlik meer as in die vroeë 1970's was (Amptelike Jaarboek 1977:339).

Buitensporige militêre besteding was net een van die verskeie faktore, wat deur Jones en Müller (1992:353) geïdentifiseer word, waardeur die Suid-Afrikaanse ekonomie verswak is. In die 1975/76- en 1977/78-boekjaar was dit weliswaar die enkele grootste faktor wat druk op die staatsfinansies geplaas het. Die dramatiese styging in verdedigingsuitgawes was een van die primêre redes waarom die Vorsterregering gesukkel het om owerheidsbesteding in bedwang te hou. Dit het weer die inflasiekoers, wat volgens Anton Rupert (1981:36) die “vyand nommer een” vir die landse ekonomie was, die hoogte laat inskiet. Terwyl anti-inflasioneëre maatreëls aan die begin van Vorster se bewind betreklik goed gewerk het en prysstygings redelik onder beheer was, het dit in die 1970's, veral weens die regering se onvermoë om owerheidsbesteding te beperk, 'n byna onstuitbare momentum opgebou en die hardnekkigste ekonomiese probleem geword. Tussen 1974 en 1978 is dubbelsyferinflasie van tussen 11 en 13,5% aangeteken (Suid-Afrikaanse Reserwebank 1976:5; Emary 1977:82; Jones 2002:27; Jones en Müller 1992:235). Die inval in Angola en die eskalerende grensoorlog was belangrike snellers van die snelstygende inflasiekoers. In die Volksraad het Vorster self erken dat “verdedigingsbesteding” bygedra het tot die styging in owerheidsbesteding (Hansard 1976b:kolom 5304).

Die internasionale literatuur oor militêre finansiering wys die nadele van oormatige verdedigingsbesteding uit. In reaksie op Emile Benoit (1973) se aanvegbare standpunt in die 1970's dat militêre besteding ekonomiese groei in minder ontwikkelde lande kan bevorder, het navorsers empiriese studies in tientalle lande gedoen om die teendeel te bewys (onder meer Looney en Frederiksen 1983 en 1986; Deger en Sen 1983; Lim 1983; Biswas en Ram 1986; Harris 1988; Grobar en Porter 1989; Looney 1991; Scheetz 1991; Azam 2020). Hoewel die situasie van land tot land verskil het, was die konsensusbevinding dat die negatiewe uitwerking van militêre besteding op ekonomiese ontwikkeling en groei die positiewe uitwerking oorskadu het. Daarom moes lande wat nie oor ruim finansiële hulpbronne beskik het nie versigtig wees om nie te groot militêre uitgawes aan te gaan nie.

In Suid-Afrika se geval kan daar min twyfel wees oor die skade wat Operasie Savannah en die regering se verhoging van verdedigingsbesteding na afloop daarvan aan die ekonomie aangerig het. 'n Komitee, wat deur die minister van finansies aangestel is om die implikasies vir die landseconomie van die verhoogde verdedigingsbegroting te ondersoek, het bevind dat die verdedigingsuitgawes die reeds sukkelende ekonomie verder gestrem het deur die betalingsbalans en die reserwes onder groter druk te plaas en die inflasiekoers verder te laat styg. Omdat buitelandse lenings moeilik bekombaar was, moes die addisionele fondse vir verdediging gefinansier word deur ander staatsdepartemente se begrotings te besnoei, deur 'n petrolheffing en deur maatskappye en individue se belastinge en leningsheffings te verhoog. Verhoging van die reeds hoë belastingkoerse sou die reeds lae ekonomiese groeikoers nog meer aan bande lê en werkloosheid laat toeneem. Die komitee het die vraag gestel of die militêre bedreiging so ernstig was dat die ekonomiese opofferings geregverdig kon word wat deur verhoogde verdedigingsbesteding genoodsaak sou word (Departement van Finansies 1976).

Omdat daar in die taai ekonomiese omstandighede nie voldoende fondse in die staat se skatkis beskikbaar was om die verhoogde verdedigingsuitgawes te finansier nie, moes onkonvensionele metodes gebruik word om addisionele fondse te genereer. Horwood het in 1976 die uitgifte van nasionale verdedigingsobligasies aangekondig, met die doel om daarmee jaarliks meer as R100 miljoen te verkry vir noodsaaklike verdedigingsuitgawes. Enige inwoner van Suid-Afrika kon die obligasies vir 'n termyn van vyf jaar in veelvoude van R50 aankoop en sou 'n stewige 9½% rente per jaar op die belegging ontvang (Horwood 1976a). Om die verdedigingsobligasies 'n aantrekliker belegging te maak en die verkope daarvan te stimuleer is bonusprystrekkings in 1977 bygevoeg, waardeur wenner van kontantpryse deur 'n rekenaar aangewys sou word. Dit het 'n hewige polemie, veral in Afrikaanse kerklike kringe, uitgelok. Sommige lidmate, predikante en kerklike liggame het die beweerde lotery-element as strydig met die Bybel, gebooie en belydenisskrifte beskou, wat God se straf op die volk kon afbring en het die regering versoek om nie daarmee voort te gaan nie. Die Afrikaanse kerke, gemeentes en individue het die eerste minister gepeper met besware (Coetzee en Buys 1977; Potgieter 1977. Kyk ook Botes 2012:231–3). Daar was ook Christene wat die obligasies nie as 'n dobbelskema beskou het nie, maar as 'n belegging met die doel om die antichristelike aanslag teen die land af te weer (Hervormer 1977). Vorster en Horwood het kennis geneem van die besware teen die obligasies, maar besluit om voort te gaan daarmee (Weillbach 1977; Schoeman 1977). In die bemerking van die obligasies het die regering en die weermag met die slagspreuk “Belê in die veiligheid van jou land” 'n beroep op die patriotisme van landsburgers gedoen. Die skema is met 'n redelike mate van sukses voortgesit tot in die 1980's.

Operasie Savannah het die Suid-Afrikaanse ekonomie nie slegs aan die uitgawekant van die begroting benadeel nie, maar ook aan die inkomstekant deurdat dit bygedra het tot 'n afname van buitelandse beleggings in die land. Die konflik in Angola het die streek gedestabiliseer en die risiko vir buitelandse beleggers in Suid-Afrika verhoog. Dit was een van 'n reeks optredes van die regering tussen 1975 en 1977 (die ander het die Soweto-oproer en die dood van Steve Biko in aanhouding ingesluit) wat 'n negatiewe beeld van Suid-Afrika by buitelandse beleggers geskep het en skietgoed aan anti-apartheidsorganisasies gegee het. Dié organisasies se veldtogte vir boikotte en sanksies teen Suid-Afrika, wat al in die 1960's begin het, het 'n hupstoot gekry. Die databasis van anti-apartheidsorganisasies se disinvesteringeveldtog teen Suid-Afrika dui aan dat verskeie plaaslike veldtogte in die VSA, Brittanje en ander lande in 1977 en 1978 afgeskop het (Lakey 2011). Intense internasionale veroordeling van apartheid het politieke risiko vir potensiële beleggers ingehou en die beleggingsklimaat negatief beïnvloed deur buitelandse

maatskappye te ontmoedig om in Suid-Afrika te belê. Omdat dit al moeiliker geword het om nuwe beleggings te lok het dit die apartheidsregime se isolasie vererger (Knight 1990).

7. Ekonomiese naweë van Operasie Savannah in die langer termyn

Operasie Savannah was 'n ekonomiese terugslag wat plaasgevind het in 'n tyd van wêreldwye resessie. Soos hier bo aangedui het dit gelei tot 'n proses binne die Kabinet wat die drastiese eskalering van militêre uitgawes aan die gang gesit het. Die vergrote besteding aan verdediging het nie alleen daartoe bygedra dat die Suid-Afrikaanse ekonomie traag gereageer het op die ekonomiese oplewing in die Weste gedurende 1976 nie (*Volkshandel* 1976a), maar het saamgeval met die aanvang van die dekadende lange afwaartse spiraal van die Suid-Afrikaanse ekonomie. Op ekonomiese gebied het die voorspoedgolf, wat in die sestigerjare 'n hoogtepunt bereik het, in die sewentiger- en tagtigerjare vir Suid-Afrika tot 'n einde gekom. Statistiek toon aan dat die ekonomiese groeikoers in die 1970's gehalveer is in vergelyking met die 1960's. In die 1970's het die BBP met gemiddeld 4% per jaar gestyg, teenoor die 8,8% in die 1960's. Van 3,4% in die 1960's het die jaarlikse toename in die BBP per capita gedaal tot 0,7% in die 1970's (Suid-Afrikaanse Reserwebank 1975:5, 1976:5 en 1977:6; Jones en Müller 1992:233).

Die toename in militêre besteding weens die Angolese konflik het bygedra tot oormatige owerheidsbesteding, wat inflasionêre druk en die betalingsbalanstekort laat toeneem het (Feinstein 2005:188; Jones 2002:3–4). Die goudmynbedryf het gehelp om die betalingsbalansprobleem binne perke te hou deur weens die skerp styging in die goudprys genoeg buitelandse valuta te verdien (Houghton 1973:275, 277; Duggan 1973:93, 94; Feinstein 2005:190). Invoere het buite verhouding tot uitvoere gestyg, wat tot groeiende tekorte op die lopende rekening, R1,616 miljard in 1975, gelei het (Wright 1977:322). Die Angolese inval en die voortgesette militêre konflik daarna en die onsekere veiligheidsituasie in Suider-Afrika het Suid-Afrika se kredietwaardigheid benadeel en dit vir die regering moeiliker gemaak om buitelandse investering te werf en om lenings by oorsese banke teen gunstige terme te bekom (Horwood 1976b; De Wet, Van Zyl en De Kock 1977:2, 10; Jones en Müller 1992:300, 302, 341–2; Feinstein 2005:188). Buitelandse beleggingsadviseurs het bevestig dat die Suider-Afrikaanse konflik beleggersvertroue gedemp het (Baxter 1976:3, 5, 8). Vlug van kapitaal uit die land uit en die instelling van sanksies teen die land het gedreig. In 1976 het R654 miljoen se korttermynkapitaal uit die land gevloei (Horwood 1977b:13; Dagut 1977:75).

Omdat die regering sakevertroue nie wou ondermyn nie, het Vorster deurgaans in openbare toesprake 'n rooskleurige prentjie van die Suid-Afrikaanse ekonomie bly skilder. In 1974 kon hy nog spog dat daar min lande in die wêreld was wat by Suid-Afrika kon kers vashou wat betref ekonomiese stabiliteit, 'n sterk geldeenheid en goeie beleggingsmoontlikhede. Hy het daarop aanspraak gemaak dat die landse ekonomie kerngesond was (Hansard 1974; Vorster 1974:15). Selfs nog in Januarie 1976, te midde van die Angolese krisis, het Vorster in die Volksraad gesê dat “Suid-Afrika se ekonomie as gesond en sterk beskou kan word”, dat die land steeds “een van die beste beleggingsvelde van die wêreld” was en dat die ekonomiese grafiek “steeds opwaarts” geneig het (Hansard 1976a). Teen middel 1976 was die ekonomiese vooruitsigte nie langer gunstig nie en het die Reserwebank rapporteer dat die land se ekonomie gebuk gaan onder 'n lae groeikoers, 'n ongunstige betalingsbalans en 'n hoë inflasiekoers (Suid-Afrikaanse Reserwebank 1976:5). Ekonomie het die pessimisme oor die verslegtende Suid-Afrikaanse ekonomie gedeel (Emary 1977:82; Feinstein 2005:201–2; De Wet, Van Zyl

en De Kock 1977:2, 10). Vorster het die ekonomiese probleme toegeskryf aan “gebeure in suidelike Afrika” en “die herhaaldelike verhoging van brandstofpryse” (Hansard 1977). Drastiese stappe het nodig geword om owerheidsbesteding te verminder. Op aanbeveling van ’n interdepartementele komitee, wat ondersoek ingestel het na openbare kapitaalbestedingsprogramme, het die regering staatsdepartemente aan die begin van 1977 opdrag gegee om hul begrotings met 4% te besnoei ten einde ongewilde drastiese belastingverhogings te vermy (Kabinet 1977; Horwood 1977a; Horwood 1977b).

Hier bo het ek uiteengesit hoe P.W. Botha, wat as minister van verdediging in 1975 die voorste pleitbesorger vir die loodsing van Operasie Savannah was, die ongunstige uitkoms van die operasie in 1976 en 1977 aangewend het as hefboom om meer begrotingsgeld te kry om die weermag se kapasiteit en paraatheid vir die afwering van bedreigings teen die staat te verbeter. Botha het geglo dat die RSA ’n teiken in die Sowjetstrategie van wêreldoorheersing tydens die Koue Oorlog was en dat die Kremlin die swart bevrydingsbewegings as pionne gebruik het om Suider-Afrika vir die kommunisme in te palm. Die land was na sy mening in ’n oorlog met eksterne en interne vyande gewikkel, ’n teeninsurgensie-oorlog wat die potensiaal gehad om te verhewig tot ’n konvensionele oorlog. Beïnvloed deur Beaufre se opvattinge oor teen-revolusionêre strategie het Botha die denkbeeld van ’n totale aanslag op die staat deur die kommuniste en terroriste, wat deur ’n totale strategie vanuit al die staat se magsbasisse afgeweer moes word, geformuleer. Hy het reeds in die 1975-verdedigingswitskrif daarna verwys (Van den Berg 2021:45), maar dit in die 1977-verdedigingswitskrif in meer besonderhede uitgespel as die grondslag vir die uitbou van die land se militêre vermoë (Van den Berg 2021:51 e.v.). In dié strategie sou die weermag die leidende rol speel en dit moes voldoende befonds word om hierdie rol te vervul. Die toepassing van die totale strategie het die politieke invloed van die militêre sektor, onder meer as oorheersende deelnemer aan die Staatsveiligheidsraad, versterk. Die samelewing is toenemend gemilitariseer (Prinsloo 1997:63, 133; Van den Berg 2021:5, 15; Gopaul e.a. 2024:64).

In 1978 het Botha vir Vorster as eerste minister opgevolg. Hy het nog vir twee jaar ook die minister van verdediging gebly, voordat hy in 1980 vir generaal Magnus Malan in die pos aangestel het. Met hierdie twee “sekurokrate” aan die spits was dit logies dat verdediging in die 1980’s ’n prioriteit vir die regering sou bly. Botha, Malan en hul militêre medewerkers het daarop gefokus om die SAW tot so ’n mate te versterk dat dit enige bedreiging vir staatsveiligheid sou kon afweer (Van den Berg 2021:4). Hulle het die SAW se staande mag vergroot. Die slaan krag van die verskillende komponente van die weermag, die leër, die lugmag en die vloot, het in die 1980’s ’n piek bereik. Hulle het ook die militêre dienspligstelsel aansienlik uitgebrei en die kommandostelsel uitgebou. Teen 1985 het die burgermagreserwe van opgeleide troepe, wat beskikbaar was om vir ’n noodsituasie op te roep, tot meer as 400 000 aangegroei (De Wet en Liebenberg 2014:9).

Tot voor die inwerkingtreding van die VN se verpligte wapenboikot teen Suid-Afrika in 1977 kon die SAW wapenstelsels, byvoorbeeld die Franse Mirage F1-vegvliegtuie, in die buiteland aankoop (Dyason 2000). Daarna moes die weermag selfvoorsienend word wat wapentuig betref. As krygstuigvervaardiger het Krygkor die hoofrolspeler in die plaaslike wapenbedryf geword en skouspelagtig vooruitgegaan. Wetenskaplikes en ingenieurs het bygedra tot die diversifisering van die wapenvervaardigingsbedryf, wat onder meer vuurwapens, ammunisie, militêre voertuie, elektroniese toerusting en missiele vervaardig het. Op sy hoogtepunt was Krygkor een van die grootste nywerheidsondernemings in die land, wat oor nege vervaardigingsaanlegte en talle kontrakteurs en subkontrakteurs beskik het, 130 000 werkers direk en indirek in

diens gehad het en bates van R1 600 miljoen beheer het (Campbell 1987:476; De Wet en Liebenberg 2014:9; Matthews en Kok 2021:253; Gopaul e.a. 2024:63, 64).

Van den Berg (2021) het die gereelde verdedigingswitskrifte tussen 1969 en 1989 ontleed. Sy kom, in teenstelling met ander navorsers wat die militarisering van die Suid-Afrikaanse staat negatief beoordeel, tot die gevolgtrekking dat die uitbouing van die SAW en Krygkor 'n merkwaardige prestasie was.

Operasioneel was die SAW bedrywig. In die 1980's het die weermag talle oorgrensoperasies, altesame meer as 50 daarvan tussen 1975 en 1989 (Van den Berg 2021:152–3), as voor-komende aanvalle teen die bevrydingsbewegings se basisse in Angola, Mosambiek en Zambië uitgevoer. Daarbenewens was daar ook kleiner spesiale taakmagoperasies in Lesotho, Botswana en Swaziland. Verder is die SAW ook tydens die noodtoestand sedert 1985 aangewend om die binnelandse onrus in swart woongebiede te onderdruk.

Sowel die uitbou van militêre kapasiteit en paraatheid as die teeninsurgensie-operasies het baie geld gekos. Soos in die laaste helfte van die 1970's het verdedigingsbesteding in die 1980's 'n aansienlike deel van totale owerheidsbesteding in Suid-Afrika uitgemaak. Dit het tussen 1978 en 1981 afgeplat, maar daarna jaarliks gestyg tot 'n piek van 3,4% van BBP en 14% van totale owerheidsbesteding aan die einde van die 1980's (De Wet en Coetzee s.j.:4; Batchelor e.a. 2002:317; De Wet en Liebenberg 2014:24). Volgens GlobalSecurity.org (s.j.) was Suid-Afrika se verdedigingsbesteding in die 1980's gemiddeld 16,4% van die nasionale begroting en het dit toegeneem van R1 miljard in 1975 tot R9,4 miljard in 1989 (kyk ook SIPRI 2026). Die amptelike syfers oor militêre besteding, wat deur die Reserwebank uitgereik is, verskyn in tabel 2.

Tabel 2. Suid-Afrika se besteding aan verdediging, 1980 tot 1989

Bron: De Wet en Liebenberg 2014:11 (SARB-statistieke)

Kalenderjaar	Verdedigings-begroting (miljard rand)	Persentasie van nasionale begroting	Persentasie van BNP	Persentasie van jaarlikse toename
1980	2,134	17,6	3,4	27,8
1981	2,514	17,5	3,5	17,8
1982	2,871	16,7	3,5	14,2
1983	3,195	15,5	3,4	11,3
1984	3,386	14,1	3,1	6,0
1985	3,998	13,7	3,1	18,1
1986	4,475	12,7	3,0	11,9
1987	5,814	13,5	3,3	29,9
1988	7,064	13,9	3,3	21,5
1989	8,542	14,0	3,4	20,9

Van Vuuren (2017:67) meen dat hierdie syfers 'n onderskatting van die werklike uitgawes aan verdediging is. Volgens sy ongeverifieerde syfers het die besteding via die geheime Spesiale Verdedigingsfonds gestyg tot R5,598 miljard in 1980, R14,191 miljard in 1985 en R32,580 miljard in 1989.

Omdat die verdedigingsbegroting tot soveel as 'n sesde van die nasionale begroting opgeslurp het, moes fondse wat vir maatskaplike ontwikkeling gebruik sou kon word, na militêre besteding gekanaliseer word. Gopaul e.a. (2024:11) bevind: “the construction of an autarkic defence industrial complex [...] drained the South African revenue streams that could have been used for social development projects”. Sean Archer (aangehaal in Welsh 2009:254) het gesê “defence expenditure [...] constrains sources of economic expansion”.

Besteding aan verdediging is verhoog terwyl die Suid-Afrikaanse ekonomie verder verswak het en deur sanksies en disinvestering onder groot druk gekom het. Toe oorsese banke in 1985 weier om korttermynlenings aan die RSA te henu, het 'n likiditeitskrisis veroorsaak dat die rand se waarde met 50% getuimel het. Die land se BBP-groeikoers het in die 1980's gedaal tot gemiddeld slegs 1,5% per jaar (De Wet en Liebenberg 2014:10).

Ekonomie het ekonometrie instrumente gebruik om die invloed van militêre besteding op die Suid-Afrikaanse ekonomie te probeer bepaal. Hulle het aangedui dat onvolledige gegewens oor die omvang van militêre besteding dit moeilik maak om hierdie invloed kwantitatief noukeurig te bepaal. Tog was die konsensus onder die navorsers dat die hoë verdedigingsuitgawes die ekonomie negatief beïnvloed het. Dunne en Vougas (1999:536) het met Granger-kousaliteitstoetse binne die VAR-model (“vector autogression”) bewyse gevind dat militêre besteding in Suid-Afrika tussen 1964 en 1996 'n betekenisvolle negatiewe impak op ekonomiese groei gehad het. Dunne, Nikolaidou en Roux (1999:11), met behulp van 'n Keynesiaanse SEM (“simultaneous equation model”) en Aye, Balcilar, Dunne, Gupta en Van Eyden (2014:14) het tot dieselfde gevolgtrekking gekom.

Die buitengewoon hoë koste aan verdediging, wat in 1975 deur Operasie Savannah aan die gang gesit is en tot aan die einde van die apartheidsera voortgeduur het, was dus 'n belangrike faktor in die afwaartse spiraal van die landse ekonomie.

8. Ekonomiese druk as faktor in F.W. de Klerk se beëindiging van apartheid

Toe verdedigingsbesteding 14 jaar na die aanvang van Operasie Savannah 'n hoogtepunt en die SAW die toppunt van sy militêre vermoë bereik, het F.W. de Klerk in 1989 by P.W. Botha oorgeneem as regeringshoof.

In daardie stadium was die land se ekonomie vasgevang in 'n korttermynresessie en 'n langtermyn- afwaartse spiraal (Innes en Gelb 1987:545). Afname in buitelandse beleggings in Suid-Afrika, wat in die 1970's momentum begin kry het, het van 1985 af, in reaksie op die verset teen apartheid in swart woongebiede en die regering se instelling van 'n noodtoestand om die verset te onderdruk, geëskaleer tot disinvestering deur 'n groeiende aantal maatskappye. In die VSA het geloofsgebaseerde organisasies korporatiewe maatskaplike verantwoordelikheid die fokus van hul disinvesteringveldtog gemaak. Tussen 1985 en 1990 het meer as 200 Amerikaanse ondernemings hul bande met Suid-Afrika verbreek. Banke se weiering om verdere lenings aan die apartheidstaat toe te staan en hul besluit om nie bestaande lenings om te rol nie het 'n ekonomiese krisis veroorsaak (Knight 1990).

Volgens die destydse regeringsleiers was die ekonomie nie op die rand van ineenstorting nie, maar dit het vir die meeste van hulle duidelik geword dat apartheid nie ekonomies volhoubaar was nie. Tot 1985 was dit nog moontlik om effektiewe teenvoeters vir die impak op die landse ekonomie van verhoogde militêre besteding te vind deur byvoorbeeld belasting te verhoog. Om

die bedreiging van 'n vlug van kapitaal, wat tot die ineenstorting van die ekonomie kon lei, die hoof te bied, was daar net een opsie, naamlik om die oorsaak daarvan, die apartheidsbeleid, te laat vaar. Die oplaaiende druk op die apartheidsbestel in die vorm van ekonomiese sanksies, disinvestering en ander vorme van eksterne internasionale druk, binnelandse verset en 'n afname in steun onder jong wit mans vir militêre diensplig het De Klerk voor 'n keuse gestel. Hy kon sy regering teen die groeiende binne- en buitelandse druk in laat ingrawe om apartheid met mag in stand te probeer hou of hy moes aanvaar dat die tyd aangebreek het om apartheid af te takel (Hartley 2021). De Klerk het laasgenoemde opsie gekies en in 'n parlementêre toespraak gesê dat sy doel 'n totaal veranderde nuwe Suid-Afrika was (Hansard 1989).

De Klerk se verhouding met die SAW was fundamenteel verskillend van dié van sy voorganger. Hoewel daar steeds “sekurokrate”, soos Magnus Malan, in sy Kabinet was, het hy weggedoen met die deurslaggewende rol kragtens die “totale strategie”-benadering wat militêre en veiligheidsoorwegings in die Staatsveiligheidsraad tot in daardie stadium in regeringsbesluitneming gespeel het (Kotze 2020).

F.W. de Klerk het in die rigting van onderhandeling vir 'n nuwe politieke bedeling beweeg. Vir hom was die ekonomiese toestand en vooruitsigte van die land 'n belangrike oorweging waarom 'n nuwe bedeling noodsaaklik geword het. Toe hy die leisels oorneem, het hy gesê dat een van die dringendste uitdagings “die verbetering van die haglike toestand van ons ekonomie” was (F.W. de Klerk 1998:172). 'n Deel van sy bekende parlementêre toespraak op 2 Februarie 1990 het hy aan die ekonomie gewy. Hy het verklaar: “'n Nuwe Suid-Afrika kan slegs tot stand kom as dit gerugsteun word deur 'n gesonde, groeiende ekonomie” (aangehaal in W. de Klerk 1991:46). Hy het hoë inflasie en hoë staatsuitgawes (waarvan verdedigingsbesteding 'n deel was) as twee van die ekonomiese knelpunte uitgewys en gesê dat die ekonomie herstruktureer moes word.

In die diskoers oor die naderende einde van apartheid het die nadelige ekonomiese impak van militêre besteding ook ter sprake gekom. Kritici van die regime het die militêre sektor, insluitende die SAW en Krygkor, bestempel as 'n destruktiewe mag in Suider-Afrika (Campbell 1987:468–92). In daardie tyd van enorme ekonomiese druk op die NP-regering, het professor Michael Savage, sosioloog van die Universiteit van Kaapstad, 'n berekening probeer doen van die koste van apartheid. Hy het sewe komponente van die koste van apartheid onderskei, waaronder “enforcements costs”, wat onder meer die besteding aan verdediging om die apartheidstaat in stand te hou ingesluit het. Hy het verklaar: “South Africa must first reach a domestic political accommodation, only then will its economic potential be able to be harnessed for the benefit of its people” (Savage 1987:621. Kyk ook Welsh 2009:252).

9. Gevolgtrekking

My argument is dat daar 'n oorsaaklike verband gelê kan word tussen Operasie Savannah in 1975/76 en F.W. de Klerk se besluit in 1990 om vir die beëindiging van apartheid te onderhandel. Hierdie verband het te doen met die druk wat militêre besteding op die ekonomiese volhoubaarheid van die apartheidstelsel geplaas het. Ek het in die artikel aangetoon dat in die tydperk tussen Operasie Savannah en die beëindiging van die apartheidsbedeling 'n groot deel, tot soveel as 'n sesde, van die totale nasionale begroting jaarliks aan die verdedigingsbegroting bestee is om die RSA se militêre vermoë teen eksterne en interne veiligheidsbedreigings vir

die staat te versterk. Dit was net een van verskeie faktore wat die afwaartse spiraal van die landse ekonomie versnel het, maar dit was 'n belangrike sneller van oormatige owerheidsbesteding wat die inflasiekoers die hoogte laat inskiet het. Dat die militêre besteding 'n nadelige effek op die landse ekonomie gehad het, word bevestig in ekonometriese studies deur ekonome. Die “haglike toestand” van die Suid-Afrikaanse ekonomie teen die laat 1980's was een van die primêre oorwegings vir De Klerk se besluit om te begin onderhandel vir die beëindiging van apartheid.

Kort voor die SAW se inval in Angola in Oktober 1975 het eerste minister Vorster met sy détente-inisiatief om die Rhodesiese en Suidwes-Afrikaanse vraagstukke te probeer oplos die toppunt van sy bewind bereik en 'n redelike mate van aansien as 'n staatsman verwerf. Sy en P.W. Botha se besluit om Operasie Savannah te magtig was 'n oordeelsfout en na my mening die begin van die einde van apartheid. Vorster het in die 1976-wantrouedebat gesê hy aanvaar “volle verantwoordelikheid” vir die inval in Angola (Hansard 1976a:kolom 373). Operasie Savannah het oorwegend negatiewe politieke, diplomatieke en ekonomiese gevolge gehad en was een van die grootste oordeelsfoute van Vorster se termyn. Dit en ander gebeure in die volgende twee jaar, die Soweto-opstand in 1976 en die dood van Steve Biko in aanhouding in 1977, het anti-apartheidsaktiviste se aandrang op die isolasie van die apartheidstaat versterk, het binne- en buitelandse druk op die RSA aangewakker en was opeenvolgende stappe in die geleidelike aftakeling van apartheid.

Dit sal interessant wees om die rol van Operasie Savannah as 'n keerpunt in die Suid-Afrikaanse apartheidsgeskiedenis te vergelyk met die effek wat die Russiese betrokkenheid in die Angolese oorlog moontlik op die uiteindelijke val van die Sowjetunie gehad het. Dit was, afgesien van die Kubaanse missielkrisis, die eerste keer dat die Sowjetunie tydens die Koue Oorlog by 'n militêre intervensie in 'n streek ver weg van sy onmiddellike invloedssfeer betrokke geraak het en hierdie tussenkoms het vir 'n paar dekades voortgeduur terwyl die Angolese Burgeroorlog voortgesleep het. Verskeie publikasies handel oor die effek van militêre besteding op die Sowjetunie se ekonomie (Central Intelligence Agency 1975; Westad 1996/7:21, 29; Gaidar 2007; Zubok 2009; Ray s.j.). Hulle bereken dat die Sowjetunie jaarliks tussen 10 en 20% van die staat se BBP aan militêre besteding afgestaan het, wat allerlei ekonomiese probleme veroorsaak het en 'n onvolhoubare ekonomiese las veroorsaak het. Dit was een van verskeie faktore wat 'n rol in die val van die Sowjetryk gespeel het. Militêre besteding het 'n stelsel vol interne swakhede, soos 'n fundamenteel ondoeltreffende bevels-ekonomie, ideologiese onbuigsaamheid en 'n gebrek aan politieke verantwoordbaarheid, verder verswak. Gorbatsjof se hervormings was 'n reaksie op hierdie onvolhoubare situasie en het uiteindelik die ineenstorting versnel deur lank onderdrukte ekonomiese probleme en politieke ontevredenheid na die oppervlak te laat kom. Die koste van intervensies in Koue Oorlog-konflikte in verskillende wêrelddele het saam met die koste van die supermoondhede se wapenwedloop die Sowjetekonomie onder druk geplaas. Die Sowjetbetrokkenheid by die Angolese oorlog, wat militêrgesproke suksesvol verloop het, was net een van hierdie konflikte en was dalk nie so deurslaggewend soos die Afgaanse oorlog nie, maar dit het tog in 'n mate bygedra tot die uiteindelijke val van die Sowjetryk in dieselfde tyd toe apartheid in Suid-Afrika beëindig is. Daar is ooglopende ooreenkomste (maar natuurlik ook verskille) tussen die effek wat intervensie in die Angolese oorlog op die lotgevalle van Suid-Afrika en die Sowjetunie gehad het.

My gevolgtrekking, op grond van die feitlike gegewens oor die ekonomiese en politieke impak van die militarisering van die Suid-Afrikaanse samelewing tydens die bewinde van Vorster en Botha wat in hierdie artikel beredeneer is, is dat die “ligte mistyk” van die SAW se inval in

Angola in 1975 in die kort, medium en lang termyn ernstige gevolge vir die RSA meegebring het en selfs betekenisvolle rimpelings buite die Suider-Afrikaanse sfeer veroorsaak het.

Bibliografie

- Amptelike Jaarboek. 1977. *Suid-Afrika 1977: Amptelike jaarboek van die Republiek van Suid-Afrika*. Pretoria: Departement van Inligting.
- Arnold, G. 1976. *The last bunker: A report on white South Africa today*. Londen: Quartet Books.
- Aye, G.C., M. Balcilar, J.P. Dunne, R. Gupta en R. van Eyden. 2014. Military expenditure, economic growth and structural stability: A case study of South Africa. *Defence and Peace Economics*, 25(6):619–33.
- Azam, M. 2020. Does military spending stifle economic growth? The empirical evidence from non-OECD countries. *Heliyon*, 6:1–10.
- Azevedo, M.J. 1980. A sober commitment to liberation? Mozambique and South Africa 1974–1979. *African Affairs*, 79(317): 567–84.
- Barber, J. en J. Barratt. 1990. *South Africa's foreign policy: The search for status and security 1945–1988*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Batchelor, P., P. Dunne en G. Lamb. 2002. The demand for military spending in South Africa. *Journal of Peace Research*, 39(3):315–30.
- Benoit, E. 1973. *Defense and economic growth in developing countries*. Lexington, Massachusetts: Lexington Books.
- Biswas, B. en R. Ram. 1986. Military spending and economic growth in less developed countries: An augmented model and further evidence. *Economic Development and Cultural Change*, 34(2):361–72.
- Borosage, R., C. Cox, D. Klaus, C. Macy en J. Marks. 1975. CIA's secret war in Angola. Intelligence Report 1(1). Washington D.C.: Center for National Security Studies.
- Botes, D.H. 2012. Die N.G. Kerk as profeet teenoor die Suid-Afrikaanse regering (1902–2002): 'n Kerk-historiese perspektief. D.Th.-proefskrif, Universiteit van die Vrystaat.
- Breytenbach, J. 2014. *Forged in battle*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Bridgland, F. 1986. *Jonas Savimbi: A key to Africa*. Johannesburg: Macmillan.
- Campbell, H. 1987. The dismantling of the apartheid war machine. *Third World Quarterly*, 9(2):468–92.

- Castelo, C. 2014. “Novos Brasis” em África. Desenvolvimento e colonialismo português tardio (“Nuwe Brasiliës” in Afrika. Ontwikkeling en laat Portugese kolonialisme). *Varia Historia*, 30(53):507–32.
- Castro, F. 1989. Cuba responds to the invasion of Angola. In Deutschmann (red.) 1989:61–8.
- Central Intelligence Agency. 1975. The economic impact of Soviet military spending. Intelligence report ER IR 75.3. Langley, Virginia: CIA Directorate of Intelligence.
- . 1977. Soviet and Cuban intervention in the Angolan Civil War. Memorandum. Langley, Virginia: CIA Directorate of Intelligence.
- Congressional Quarterly*. 1977. Historic documents of 1976:72–156.
- Dagut, J.L.R. 1977. Vital fifteen years. In Wright (red.) 1977.
- Davis, N. 1978. The Angola decision of 1975: A personal memoir. *Foreign Affairs*, 57(1):109–24.
- Deger, S. en S. Sen. 1983. Military expenditure, spin-offs and economic development. *Journal of Development Economics*, 13:67–83.
- Department of State Bulletin. 1977. Vol. LXXVI, No. 1960, 17 Januarie.
- Deutschmann, D. (red.). 1989. *Changing the history of Africa*. Melbourne: Ocean Press.
- De Klerk, F.W. 1998. *Die laaste trek – ’n nuwe begin*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- De Klerk, W. 1991. *F.W. de Klerk: Die man en sy tyd*. Kaapstad: Tafelberg.
- De Sá, T.M. en A. Cruz. 2011. *Americanos e a Descolonização de Angola* (Amerikaners en die dekolonisasie van Angola). Lissabon: Leya.
- De Villiers, D. en J. de Villiers. 1984. *PW*. Kaapstad: Tafelberg.
- De Wet, F. en I. Liebenberg. 2014. Ideologies (new), economics, defence and people: Five decades in the state of South Africa. *Politeia*, 33(1):3–34.
- De Wet, G.L, J.C. van Zyl en G.P.C. de Kock. 1977. Die ekonomiese kredietwaardigheid van Suid-Afrika. Fokus op ekonomiese kernvrae nr. 17. Johannesburg: Mercabank.
- De Wet, H.F. en C.E. Coetzee. s.j. South African defence expenditure in the 20th century. <https://econwpa.ub.uni-muenchen.de/econ-wp/othr/papers/0205/0205003.pdf>.
- Duggan, W.R. 1973. *A socioeconomic profile of South Africa*. New York: Praeger.
- Dunne, P., E. Nikolaidou en A. Roux. 1999. Defence spending and economic growth in South Africa: A supply and demand model. Dokument vir ’n projek getitel “Defence, industrial restructuring, conversion and economic growth in South Africa” befonds deur die Leverhulme Trust.

Dunne, P. en D. Vougas. 1999. Military spending and economic growth in South Africa. *Journal of Conflict Resolution*, 43(4):521–37.

Du Plessis, A.H. s.j. Volgens ek onthou: Outobiografiese vertelling en beskouinge (ongepubliseerde manuskrip).

Du Preez, M. 2009. *Dwars: Mymeringe van 'n gebleikte Afrikaan*. Kaapstad: Zebra Press.

Du Preez, S. 1989. *Avontuur in Angola: Die verhaal van Suid-Afrika se soldate in Angola 1975–1976*. Pretoria: J.L. van Schaik.

Du Toit, Z.B. 2006. Kissinger se rol in SA sake onthul. *Rapport*, 18 Junie, bl.20.

Dyason, A. 2000. Dassault Mirage F1 AZ/CZ. IPMS SA Media Group. <https://artmandelta.com/wp-content/uploads/2024/12/IPMSSA-Dassault-Mirage-F1AZ-CZ-Anton-Dyason.pdf>.

Edgar, R.E. (red.). 1990. *Sanctioning apartheid*. Trenton, New Jersey: African World Press. <https://richardknight.homestead.com/files/uscorporations.htm> (2 April 2026 geraadpleeg).

Ellis, S. 2012. *External mission: The ANC in exile, 1960–1990*. Johannesburg: Jonathan Ball Publishers.

Emary, F.E. 1977. Free Market Foundation. In Wright (red.) 1977:824.

Feinstein, C.H. 2005. *An economic history of South Africa: Conquest, discrimination and development*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ferreira, R. en I. Liebenberg. 2006. The impact of war on Angola and South Africa: Two southern African case studies. *Southern Journal for Contemporary History*, 31(3):42–73. <https://doi.org/10.38140/sjch.v31i3.538> (2 April 2026 geraadpleeg).

Financial Mail. 1976. 2 April.

Gaidar, E.T. 2007. *Collapse of the empire: Lessons for modern Russia*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

Gehler, M., R. Rollinger en P. Strobl (reds.). 2022. *The end of empires. Studies in universal and cultural history*. Wiesbaden: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-658-36876-0_23 (2 April 2026 geraadpleeg).

Geldenhuys, J. (samest.). 2011. *Ons was daar – herinneringe van die weners van die oorlog om Suid-Afrika*. Pretoria: Kraal Uitgewers.

George, E. 2005. *The Cuban intervention in Angola, 1965–1991: From Che Guevara to Cuito Cuanavale*. Londen: Frank Cass.

George, J.P. 2023. *O império às costas: Retornados, racismo e pós-colonialismo* (Die ryk agter die rug – teruggekeerdes, rassisme en postkolonialisme). Lissabon: Objectiva.

Giliomee, H. 2004. *Die Afrikaners: 'n Biografie*. Kaapstad: Tafelberg.

Gleijeses, P. 1996/7. Havana's policy in Africa, 1959–76: New evidence from Cuban archives. *Cold War International History Project Bulletin*, 8/9:5–20. (Uitgegee deur Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C.).

—. 2002. *Conflicting missions: Havana, Washington and Africa, 1959–1976*. Chapel Hill: Duke University Press.

—. 2006. Moscow's Proxy? Cuba and Africa 1975–1988. *Journal of Cold War Studies*, 8(4):98–146.

GlobalSecurity.org. s.j. South Africa: Military spending. <https://www.globalsecurity.org/military/world/rsa/budget.htm> (2 April 2026 geraadpleeg).

Gopaul, K., E. van der Lingen en R. Oosthuizen. 2024. Reflecting on the rise and decline of the South African defence industry. *Scientia Militaria*, 52(1):59–86.

Grobar, L.M. en R.C. Porter. 1989. Benoit revisited: Defense spending and economic growth in LDCs. *Journal of Conflict Resolution*, 33(2):318–45.

Guimarães, F. 1992. The origins of the Angolan Civil War: International politics and domestic political conflict 1961–1976. D.Phil.-proefskrif, University of London.

Harris, G. 1988. Economic aspects of military expenditures in developing countries: A survey article. *Contemporary Southeast Asia*, 10(1):82–102.

Hartley, R. 2021. Apartheid-era's last president, FW de Klerk, was a man at war with his history. The Brenthurst Foundation. <https://www.thebrenthurstfoundation.org/news/apartheid-eras-last-president-fw-de-klerk-was-a-man-at-war-with-his-history/> (2 April 2026 geraadpleeg).

Hervormer. 1977. No. 120, April.

Houghton, D.H. 1973. *The South African economy*. 3de uitgawe. Kaapstad: Oxford University Press.

Innes, D. en S. Gelb. 1987. Towards a democratic economy in South Africa. *Third World Quarterly*, 9(2):545–82.

Jaster, R.S. 1988. *The defence of white power: South African foreign policy under pressure*. Houndmills Basingstoke: Macmillan.

John, N. 2002. South African intervention in the Angolan Civil War, 1975–1976: Motivations and implications. M.A.-verhandeling, Universiteit van Kaapstad.

Johnson, P. en D. Martin. 1989. *Apartheid terrorism: The destabilization report*. Londen: Commonwealth Secretariat.

- Jones, S. (red.). 2002. *The decline of the South African economy*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Jones, S. en A. Müller. 1992. *The South African economy, 1910–90*. Basingstoke: Macmillan.
- Klinghoffer, A.J. 1980a. *The Angolan War: A study in Soviet policy in the Third World*. Boulder, Kolorado: Westview Press.
- . 1980b. The Soviet Union and Angola. Strategic issues research memorandum. Carlisle Barracks, Pennsylvania: US Army War College, Strategic Studies Institute.
- Knight, R. 1990. Sanctions, disinvestment, and U.S. corporations in South Africa. In Edgar (red.) 1990.
- Kotze, D. 2020. F.W. de Klerk made a speech 31 years ago that ended apartheid: Why he did it. *The Conversation*. <https://theconversation.com/fw-de-klerk-made-a-speech-31-years-ago-that-ended-apartheid-why-he-did-it-130803> (2 April 2026 geraadpleeg).
- Labuschagne, B. 2009. South Africa's intervention in Angola: Before Cuito Cuanavale and thereafter. M.A.-verhandeling, Universiteit Stellenbosch.
- Lakey, G. 2011. South Africa Apartheid Divestment Movement (1970s–1980s). Swarthmore College, The Global Nonviolent Action Database. <https://nvdatabase.swarthmore.edu/category/wave-campaigns/south-africa-apartheid-divestment-movement-1970s-1980s> (2 April 2026 geraadpleeg).
- Landgren-Bäckström, S. 1976. *Southern Africa: The escalation of a conflict, a politico-military study*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute.
- Legum, C. 1975. *Southern Africa: The secret diplomacy of détente*. New York: Africana Publishing Co.
- . 1976. *Vorster's gamble for Africa*. Londen: Rex Collings.
- . 1978. *After Angola: The war over Southern Africa*. New York: Africana Publishing Company.
- . 1988. *The battlefronts of Southern Africa*. New York: Africana Publishing Co.
- Lim, D. 1983. Another look at growth and defense in less developed countries. *Economic Development and Cultural Change*, 31(2):377–84.
- Looney, R.E. 1991. The economics of Third World defense expenditures: A survey of recent findings on the contrasting patterns of impact and determinants. *Journal of Third World Studies*, 8(2):219–41.
- Looney, R.E. en P.C. Frederiksen. 1983. Defense expenditures and economic growth in developing countries. *Armed Forces and Society*, 9(4):633–45.

—. 1986. Defense expenditures, external public debt and growth in developing countries. *Journal of Peace Research*, 23(4):329–37.

Mabeko-Tali, J-M. 2018. *Guerrilhas e lutas sociais: O MPLA perante si próprio, 1960–1977* (Guerrillas en sosiale stryd: Die MPLA en sigself, 1960–1977). Lissabon: Mercada de Letras.

Malan, M. 2006. *My lewe saam met die SA Weermag*. Pretoria: Protea Boekhuis.

Marquéz, G.G. 1989. Operation Carlota. In Deutschmann (red.) 1989:41–60.

Matthews, R. en C. Kok. 2021. The decline of South Africa's defence industry. *Defence & Security Analysis*, 37(3):251–73.

Middlemas, K. 1980. Independent Mozambique and its regional policy. In Seiler (red.) 1980:213–34.

Miller, J. 2016. *An African volk: The apartheid regime and its search for survival*. New York: Oxford University Press.

Mudge, D. 2015. *Enduit vir 'n onafhanklike Namibië*. Pretoria: Protea Boekhuis.

Muzorewa, A. 1978. *Rise up and walk: An autobiography*. Johannesburg: Jonathan Ball.

Olivier, G.C. 1977. *Suid-Afrika se buitelandse beleid*. Pretoria: Academica.

Onslow, S. 2006. “We must gain time”: South Africa, Rhodesia and the Kissinger initiative of 1976. *South African Historical Journal*, 56(1):123–53.

Orbann, C.T. 1984. South African defense policy. M.A.-verhandeling, Naval Postgraduate School, Monterey, Kalifornië.

Papenfus, T. 2010. *Pik Botha en sy tyd*. Pretoria: Litera.

Péclard, D. 2021. Nationalism, liberation, and decolonization in Angola. *Oxford Research Encyclopedia of African History*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190277734.013.640> (2 April 2026 geraadpleeg).

Pienaar, S. 1976. Onderhoud met Schalk Pienaar. *Deurbraak*, Junie.

Pretoria News. 1976. Maart.

Prinsloo, D. 1997. *Stem uit die Wildernis: 'n Biografie oor oud-pres. PW Botha*. Mosselbaai: Vaandel-Uitgewers.

Rand Daily Mail. 1978. 20 September.

Ray, M. s.j. Why did the Soviet Union collapse? *Britannica*. <https://www.britannica.com/story/why-did-the-soviet-union-collapse> (2 April 2026 geraadpleeg).

- Rhoadie, E. 1983. *The real information scandal*. Pretoria: Orbis.
- Rupert, A. 1981. *Prioriteite vir medebestaan*. Kaapstad: Tafelberg.
- Savage, M. 1987. The cost of apartheid. *Third World Quarterly*, 9(2):601–21.
- Scheetz, T. 1991. The macroeconomic impact of defence expenditure: Some econometric evidence for Argentina, Chile, Paraguay and Peru. *Defence Economics*, 3(1):65–81.
- Scherman, J-P. 2019. Operation Savannah, 1975–76: The initial South African armour deployments into Angola. In Van der Waag en Grundlingh (reds.) 2019:44–91.
- Schrieffl, D. 2022. The end of the Portuguese Colonial Empire. In Gehler, Rollinger en Strobl (reds.) 2022.
- Seiler, J. (red.). 1980. *Southern Africa since the Portuguese coup*. Boulder, Kolorado: Westview Press.
- Shubin, V. 2008. *The hot “Cold War”: The USSR in Southern Africa*. Scottsville: University of KwaZulu-Natal Press.
- Shubin, V. en A. Tokarev. 2002. War in Angola: A Soviet dimension. *Review of African Political Economy*, 28(90):607–18.
- SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute). 2026. SIPRI military expenditure database. milex.sipri.org/sipr – gaan op die databasis na South Africa > Local currency calendar years (2 April 2026 geraadpleeg).
- Slabbert, F. van Zyl. 2006. *Duskant die geskiedenis*. Kaapstad: Tafelberg.
- Smith, I.D. 2001. *Bitter harvest: The great betrayal and the dreadful aftermath*. Johannesburg: Jonathan Ball.
- Sparks, A. 1993. *The mind of South Africa: The story of the rise and fall of apartheid*. Londen: Mandarin.
- Spies, F. du T. 1989. *Operasie Savannah: Angola 1975–1976*. Pretoria: Van Schaik.
- Stebbins, R.P. en E.P. Adam (reds.) 1977. *American foreign relations 1975: A documentary record*. New York: New York University Press.
- Steenkamp, W. 1990. *Suid-Afrikaanse grensoorlog 1966–1989*. Rivonia: Ashanti Publishing.
- Stockwell, J. 1978. *In search of enemies: A CIA story*. New York: W.W. Norton.
- Suid-Afrikaanse Reserwebank. 1975. Jaarlikse ekonomiese verslag. Pretoria: SARB.
- . 1976. Jaarlikse ekonomiese verslag. Pretoria: SARB.

—. 1977. Jaarlikse ekonomiese verslag. Pretoria: SARB.

Swanepoel, J.J. 1982. Die diplomatie van adv. B.J. Vorster. D.Phil.-proefskrif, Universiteit van die Oranje-Vrystaat.

Tamarkin, M. 1990. *The making of Zimbabwe: Decolonization in regional and international politics*. Londen: FrankCass.

UNITA. 1985. *UNITA: Identity of a free Angola*. Jamba: UNITA.

United States. 1976. The Angola crisis 1974–75. Washington, D.C.: Department of State, Foreign Service Institute, Office of the Historian (Milestones in the history of U.S. foreign relations, 1969–1976). <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/angola> (2 April 2026 geraadpleeg).

Van den Berg, C. 2021. From policy to operational application: The South African Defence force 1969–1989. M.A.-verhandeling, Universiteit Stellenbosch.

Van der Velde, R.M. 2017. French-South African arms trade relations as a community of practice, 1955–1979. Doktorale proefskrif, University of Portsmouth.

Van der Waag, I. en A. Grundlingh (reds.). 2019. *In different times: The war for Southern Africa 1966–1989*. Stellenbosch: African SUN Media.

Van der Westhuizen, L.J. s.j. Buitelandse verkryging en verskaffing van Suid-Afrikaanse krygstuig gedurende die Samuels-era, 1968–1976. D.Phil.-proefskrif, Universiteit van die Oranje-Vrystaat.

Van Vuuren, H. 2017. *Apartheid guns and money: A tale of profit*. Auckland Park: Jacana Media.

Volkshandel. 1976a. Augustus.

—. 1976b. September.

Vorster, T. 1991. Onderhoud van Kobus du Pisani met mev. Tini Vorster, Die Strand, 15 Oktober. Kassetband in artikelskrywer se besit.

Welsh, D. 2009. *The rise and fall of apartheid*. Johannesburg: Jonathan Ball Publishers.

Westad, O.A. 1996/7. Moscow and the Angolan crisis, 1974–1976: A new pattern of intervention. *Cold War International History Project Bulletin*, 8/9:21–32. Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars.

Wright, A.O. (red.). 1977. *South Africa – the Free World's treasure house: Why you should invest in this country*. Sandton: Broadside.

Zartman, I.W. 1985. *Ripe for resolution: Conflict and intervention in Africa*. New York: Oxford University Press.

Zielinski, R.C. 2016. *How states pay for wars*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Zubok, V.M. 2009. *A failed empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Argivale bronne

Afrikaner-Broederbond. 1976. Erfenisstigting (ES), Afrikaner-Broederbondversameling (AB), boks 3/1/2, verwysing 3/84/1/Afrikaner, UR-voorsitter, “Ons betrokkenheid in Angola”, Maart.

ANC. 1976. The ANC says to Vorster and his racist regime: All power to the MPLA-liberators of Angola! Vlugskrif. Bloemfontein: Argief vir Eietydse Aangeleenthede (AREA), Universiteit van die Vrystaat (PV 476: P.G.J. Koornhofversameling, lêer 1/12/1854).

Baxter, B. 1976. Nasionale Argiefbewaarplek van Suid-Afrika (NABSA), Sentrale Argiefbewaarplek (SAB), Argief van die Privaatsekretaris van die Eerste Minister (MEM), band 1/569, I 14/2 deel 6. How safe are South African investments? *Baxter Bulletin*, no. 13, 26 Maart.

Bierman, H.H. 1976a. AREA, PV 203: P.W. Bothaversameling, lêer PS6/12/3. Hoof van die SAW, dokument HSP/938, Junie.

—. 1976b. AREA, PV 203: P.W. Bothaversameling, lêer PS6/12/3. Hoof van die SAW, memorandum HS/21/1/2/4, Verdedigingsbegroting 1976/77: versoek vir addisionele fondse, 19 Julie.

Botha, P.W. 1976a. AREA, PV 203: P.W. Bothaversameling, lêer PS6/12/3, Notule van samesprekings tussen die Minister van Verdediging en die Minister van Finansies, Pretoria, 27 Julie.

—. 1976b. AREA, PV 203: P.W. Bothaversameling, lêer PS6/12/3, Brief aan Vorster, 15 September.

Coetzee, D.J. en P.W. Buys. 1977. NABSA, SAB, MEM, band 1/569, I 14/2 deel 6, Gereformeerde Kerk (Deputate vir korrespondensie met die hoë owerheid), Memorandum insake voorgestelde obligasiewetgewing, 7 April.

Departement van Finansies. 1976. AREA, PV 203: P.W. Bothaversameling, lêer PS6/12/3, Die implikasies vir die landseksonomie van ’n verhoogde verdedigingsbegroting, 4 Junie.

Departement van Verdediging. 1976. AREA, PV 203: P.W. Bothaversameling, lêer PS6/12/3, kabinetsmemorandum nr. 3/76, Verdedigingsbegroting 1976/77: Versoek vir addisionele fondse, 26 Mei.

Fourie, B.G. s.j. Argief vir Eietydse Aangeleenthede (AREA), Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein, PV 854: Brand Fourie-versameling. Buitelandse woelinge om Suid-Afrika, 1939–1985. Ongepubliseerde manuskrip.

Hansard. 1974. Republiek van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, deel 47, 4 Februarie, kol. 56.

—. 1976a. Republiek van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, deel 60, 27–30 Januarie (wantrouedebat).

—. 1976b. Republiek van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, deel 61, 23 April.

—. 1977. Republiek van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, deel 68, 20 April.

—. 1989. Republiek van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, deel 9, 8 Februarie.

Horwood, O.P.F. 1976a. NABSA, SAB, MEM, band 1/569, I 14/2 deel 6. Verklaring uitgereik deur Sy Edele Senator Owen Horwood, minister van finansies, insake die uitgifte van Nasionale Verdedigingsobligasies, 10 Junie.

—. 1976b. NABSA, SAB, MEM, band 1/569, I 14/2 deel 6. Brief van minister van finansies aan alle ministers, 16 Augustus.

—. 1977a. NABSA, SAB, MEM, band 1/569, I 14/2 deel 6. Brief van minister van finansies aan alle ministers, 31 Maart.

—. 1977b. NABSA, SAB, MEM, band 1/570, I 14/2 deel 7. Openingsrede by die Afrikaanse Handelsinstituut se kongres, Kaapstad, 10 Mei.

—. 1977c. NABSA, SAB, MEM, band 1/570, I 14/2 deel 7. Brief aan P.W. Botha, 29 Augustus.

—. 1977d. NABSA, SAB, MEM, band 1/570, I 14/2 deel 7. Brief aan B.J. Vorster, 29 Augustus.

Kabinet. 1975. AREA, PV 734: F.W. de Klerkversameling, band K/S/4, kabinetsnotule, 2 Desember.

—. 1976a. AREA, PV 734: F.W. de Klerkversameling, band K/S 2, kabinetsnotule, 14 Januarie.

—. 1976b. AREA, PV 734: F.W. de Klerkversameling, band K/S/4, kabinetsnotule, 3 Maart.

—. 1977. AREA, PV 734: F.W. de Klerkversameling, band K/S/4, kabinetsnotule, 15 Maart.

Malan, M. 1976a. AREA, PV 203: P.W. Bothaversameling, lêer PS6/12/3, Generaal Magnus Malan (waarnemende hoof S.A.W.), Memorandum HS/51/40/8, Implikasies van verdere besnoeiings van die begroting, 2 Augustus.

—. 1976b. AREA, PV 203: P.W. Bothaversameling, lêer PS6/12/3, Generaal Magnus Malan (hoof S.A.W.), Memorandum HS/11/12/2, Tekort aan fondse: begrotingsjare 1976/77 en 1977/78, 27 September.

Potgieter, K. 1977. NABSA, SAB, MEM, band 1/569, I 14/2 deel 6. Brief van ds. Potgieter as skriba van die Algemene Sinode van die N.G. Kerk aan B.J. Vorster, 6 April.

Samuels, H.T. 1976. AREA, PV 203: P.W. Bothaversameling, lêer PS6/12/3, Brief van Samuels (president van die Krygstuigraad) aan P.W. Botha, 28 Mei.

Schoeman, R.S. 1977. NABSA, SAB, MEM, band 1/570, I 14/2 deel 7. Brief van Schoeman (privaatsekretaris van die minister van finansies) aan alle privaatskretarisse van ministers, 11 Mei.

Suid-Afrikaanse Weermag. 1976. AREA, PV 203: P.W. Bothaversameling, lêer PS6/12/3. Expenses i.r.o. Savannah on 1976/77 budget, Junie.

Vorster, B.J. 1974. AREA, PV 546: N.J. Diederichsversameling, 1/E4/2, Verklaring vrygestel deur Sy Edele die Eerste Minister na aanleiding van die vergadering van die Ekonomiese Adviesraad in Pretoria op 21 en 22 November 1974.

—. 1975. Argief vir Eietydse Aangeleenthede (AREA), Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein, PV 132: B.J. Vorsterversameling, lêer 3/6/63, toespraak, Stellenbosch, 10 Desember.

—. 1980. AREA, PV 193 INEG-versameling, K445 (kassetband), Onderhoud met Vorster, Oubos, 28 September–2 Oktober.

Weilbach, J. 1977. NABSA, SAB, MEM, band 1/570, I 14/2 deel 7. Brief van Weilbach (privaatsekretaris van die eerste minister) aan die skriba van die Gereformeerde Kerk Nigel, 28 April.